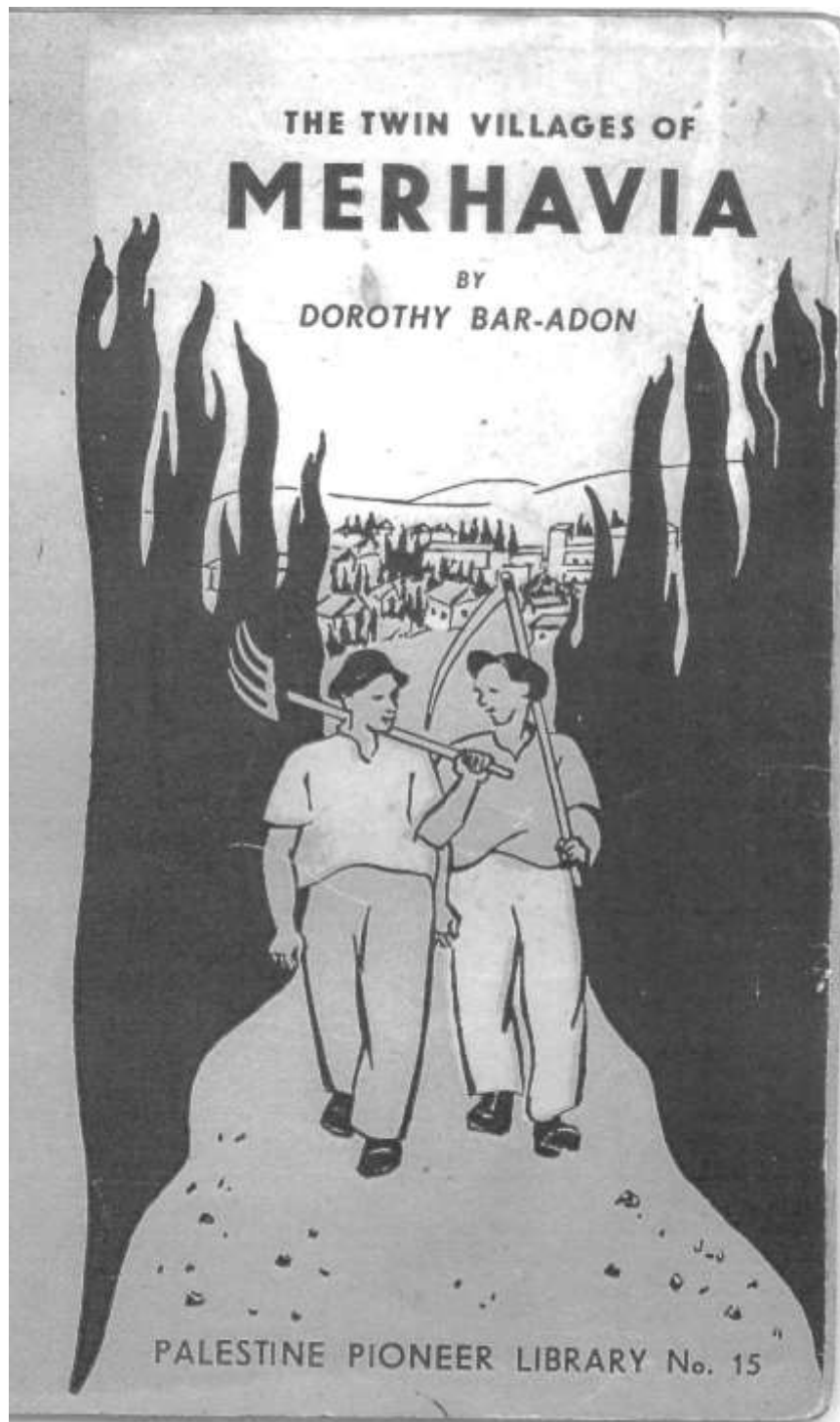

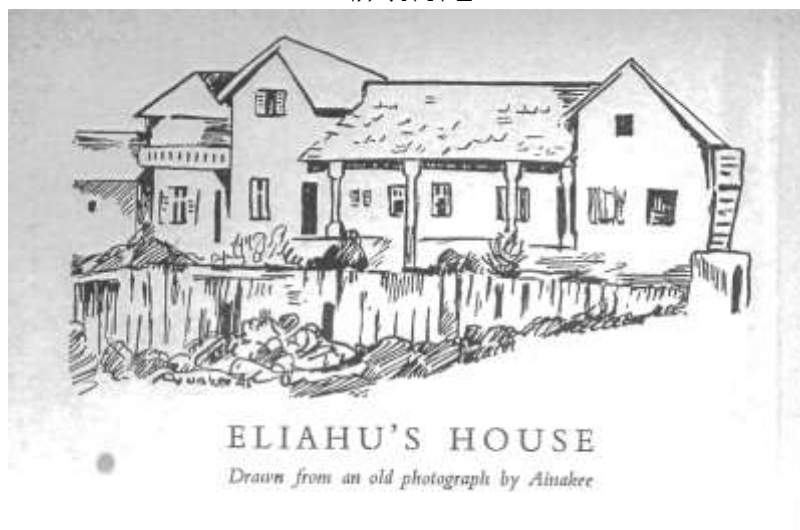
הכפרים התאומים של מרחביה

דורותי בר-אדון

מאנגלית: דפנה לוי

בית אליהו

צויר על פי תצלום ישן מאת איינקי

תוכן:

הקדמה

מרחביה

הפעמונים

חיי משפחה

ילדים

העמק

אחרית דבר

מוקדש לעזה, כלבת הזאב היפה של מרחביה שמשתתפת בכל השמחות, העיצבונות, והאסיפות הכלליות של הישוב, שהיא חברת הקיבוץ הנאמנה ביותר על ארבע רגליים, ומסורה לגבירתה, זושה ולאדונה, הושה, שאמרו פעם, "למה לא תעברו למרחביה?" ועברנו.

הקדמה

עמוד 4* - הכניסה למרחביה

"למרות פיצול רחב בפרקטיקה, אלה ענפים תאומים שצמחו מגזע משותף," כתב מתיישב מנהלל על הקיבוץ והמושב.

על התאום הקולקטיבי, הקיבוץ, מפני שהוא דרסטי יותר ודרמטי יותר (כיוון שביטל את המשפחה כיחידה כלכלית ואת כל הרכוש הפרטי) דובר יותר מאשר על התאום הקואופרטיבי השמרני, המושב. כשנכנסים לקיבוץ ורואים את חדר האוכל המשותף, את בית הילדים ואת מחסן הבגדים המשותף, אפשר להבין שיש כאן משהו חדש תחת השמש שמצדיק עיון. שאלות רבות מתעוררות. איך מחליטים על הוצאת כספים? מה עושים עם חברים עצלים? מהם היחסים בין בעל לאישה, בין אם לילד? המעבדה המרתקת הזאת ליחסי אנוש יכולה לעורר את התעניינותנו למשך שנים משום שלעולם אינה סטטית. התנועה הקולקטיבית הזאת ליצור בני אדם חדשים בנוסף לאיכרים חדשים היא אחד ההישגים העיקריים של ארץ-ישראל המודרנית.

• [מספרי העמודים לפי הגרסה המקורית של הספר באנגלית]

התאום הקואופרטיבי מרהיב פחות. כשנכנסים למושב ורואים את הבתים האינדיבידואליים ואת בנייני המשק, הם מזכירים לנו כפר בכל מקום אחר. אפשר להתפעל מהרחובות עטורי העצים ומהבתים מכוסי הקיסוס. ואז עלולים לפטור את המושב בידיעה מעורפלת שיש כאן עזרה הדדית מסוג כלשהו. אבל יש פחות שאלות. המערך מוכר יותר, פרובוקטיבי פחות, ומן הסתם יעורר פחות

ליריות. לתמונה הרומנטית, המקובלת של החלוץ הארץ-ישראלי החורש תלם או רוקד הורה יש בדרך כלל רקע קיבוצי.

בהשוואה הזאת בין חיים בקיבוץ לחיים במושב, ביקשתי להראות את המושבניקים חורשים את תלמיהם ורוקדים הורה באותו הקצב של הקיבוצניקים, אם כי בארגון שונה. לא עשיתי כל מאמץ להיות אובייקטיבית, או חסרת משוא-פנים כי לדעתי המאמץ אינו נחוץ. חייתי בקיבוץ וחייתי במושב. אינני רואה שום מקום לשאלה איזו צורת חברה טובה יותר. הן שונות. אבל שתיהן גידלו דור של בנים ובנות, נטועים בקרקע המולדת על הבסיס המכובד של עבודה-עצמית.

בהשוואה בין שתי השיטות ובין האנשים הייתי צריכה לדלג על רבים מהאנשים וכל אחד מהם הוא סיפור בפני עצמו. היה קשה לחצות את שני רחובות המושב בלי להיעצר בבתים כדי לספר את הסיפור הפנימי.

ואיך אפשר לכתוב על הקיבוץ בלי להציג את ט', נהג הטרקטור, שבדרך כלל הוא כבד-פה, אבל מדבר שירה בפרוזה כשהוא מתאר את שדותיו או את חילופי העונות. וס', האופה שממנו יכולים הילדים לקבל פיתה שנאפתה במיוחד ולהיקרא בחגיגות לבוא קבל אותה. וז', המורה, שלימדה דור שלם. וט', נהג המשאית שיכול לנהום כמו דוב, אבל הילדים מעריצים אותו, ורובם עברו שלב שבו רצו להיות כמו ט' "כשאני אהיה גדול", או כמו ק' המטפלת השוחה בזרמי גן הילדים של הקיבוץ, מדברת פסיכולוגיה כשצריך, אבל נשארת ביסודו של דבר חמה ואהובה כמו נעלי בית ישנות ונוחות או לחמניית קינמון; ורוחצת חמישה עשר צווארים ומאחורי-אוזניים בזריזות ובמסירות לא פחותות מאלה של האימהות. או י', הנגר, שבונה, להנאתו, מנדולינות מעוטרות בפרפרים וציפורים. וי' רופא השיניים שמטפח אחרי שעות העבודה את הדשא שלו עם בריכת דגי הזהב ועדיין יש לו זמן לציור ולתיאטרון. ואשתו ה', רופאת הילדים וחברת הקיבוץ. וס' הבנאי החולם באבן ובטון הבונה גם שובכים. והושה, אדונה של עזה הכלבה, האוהב את הקיבוץ ואנשיו אהבה עמקה כל כך עד שהוא יכול למתוח ביקורת על שניהם, לשמור על חוש ההומור והפרספקטיבה שלו, ולהבין את הכול למרות הכול.

מילה של זהירות. ניסיתי לא להגביל את ההשוואה הזאת למרחביה, אבל ההתייחסות לקיבוצים ולמושבים באופן כללי רצופה מלכודות רבות. היה קל יותר, אני משערת, לנסח אמירה כללית על אלף עיירות קטנות באמריקה מאשר על כמה מושבים בארץ-ישראל. למרות קווים דומים כלליים, לכל מושב יש אישיות מוגדרת שתלויה בארץ המוצא של המתישבים; במידת הוותק שלהם כאן; בטיבה של האדמה ובמידת המחסור או השפע במים. ההבדלים האלה מובהקים עוד יותר בקיבוצים ששם נכנסות לתמונה המפלגות הפוליטיות. מצאתי את עצמי בשכנות לקיבוץ של השומר הצעיר. זה היה במקרה ולא מבחירה, כי אין לי עניין מיוחד בפוליטיקה מפלגתית כשמדובר בחיים שיתופיים והייתי מרגישה טוב לא פחות גם אם קיבוץ מרחביה היה משתייך לחבר הקבוצות, לקיבוץ המאוחד או לפועל המזרחי.

אבל במקרה הוא משתייך לשומר הצעיר ולכן יש לזכור שזו הקבוצה הרדיקלית ביותר וזה בא לביטוי, חוץ מהאמונות הפוליטיות, בדרכים קטנות רבות בחיי היום-יום. השתדלתי לא להתעכב על דברים ספציפיים לקבוצה הזאת שלא היו מוסיפים דבר להשוואה הכללית בין הקיבוץ למושב. אבל מאפיינים של השומר הצעיר היו חייבים להסתגל פנימה. לפיכך אין כאן תיאור כולל של הקיבוץ והמושב באשר הם, אלא רק קיבוץ אחד ומושב אחד כפי שאני ראיתי אותם.

מרחביה

ביום אביב נאה אחרי הצהריים – 2 במאי 1943 ליתר דיוק – הביא אותנו האוטובוס מירושלים לעפולה בלב עמק יזרעאל. עברנו לעמק. סוס ועגלה, עמוסה בילדי הקיבוץ, המתינו לנו בתחנה כדי לקחת אותנו לביתנו החדש במרחביה. הילדים, בחולצות כותנה כחולות, יחפים, ומפטטים בעליזות, דמו ללהקת ציפורים. מטען היד שלנו: מטחנת קפה בדואית ישנה שלא יכולנו להפקידה במשאית שהובילה את יתר מטעננו ובננו בן השלוש, התארגנו איכשהו על העגלה הצפופה. אחרי שכיבדנו את כולם בגביעי גלידה ורודה לחגוג את בואנו, והסוסים התכבדו במים, יצאנו לדרך.

ובכן, זה היה עמק יזרעאל, שיהודי כל העולם קוראים לו באהבה "העמק" בהא הידיעה. ישנם עמקים ארוכים יותר ורחבים יותר בעולם. אבל כמו נהר הירדן, יש לעמק משמעות מיוחדת. אין בו מיפיו הדרמטי של הגליל ולא מההוד המרשים של ים המלח. למרות ההיסטוריה שלו, האלימה לפעמים, זאת ארץ-ישראל במצב רוח שקט, ביתי, נדיב. היה טוב לנסוע דרך העמק, לדעת שבאנו להישאר כאן לזמן מה.

פיתול בדרך, קצת אחרי השוק הפתוח בעיבורה של עפולה, גילה לעינינו את גגות מרחביה. היו כאן שני ישובים, נושאים אותו שם; האחד קואופרטיב והשני קולקטיב. ממרחק זה הם נראו מתמזגים למרבד רצוף אחד של שדות ועצים ירוקים. המייסדים היו אופטימיים ובחרו בשם "מרחב-יה" בשעה שהמקום עדיין היה מוכה קדחת, לפני למעלה משלושים שנה. טוב ויפה, אמונתם הנמהרת הייתה למציאות.

בפרשת דרכים, הסוסים פנו שמאלה, עוקפים חורשת אקליפטוס. מהחורשה הזאת מתחילה גאוות ה"ראשונות", היקרה כל כך למרחביה. אלה היו עצי האיכליפטוס הראשונים שנטעו בעמק במאבק נגד המלריה. לאחר מכן התוודענו אל "הזיתים הראשונים" ו"השקדים הראשונים" שיהודים נטעו בעמק בזמננו. ואנחנו נתוודע גם אל "הבית הראשון" – למעשה, אנחנו נגור בבית הזה.

העגלה הגיעה למושב והורידה אותנו מול בית-אליהו, ביתנו החדש. שכרנו אותו בלי לראותו קודם, והמידע העיקרי נמסר לנו בפתק פרובוקטיבי מבעל הבית שאמר כי "המדרגות הלולייניות המובילות אל הגג במצב מסוכן. אני מייעץ לכם להשתמש בסולם חבלים אם אתם מתכוונים לעלות לגג." בארץ-ישראל רגילים לישן מאוד – כלומר לעתיק – או לחדש מאוד, שנבנה לפני חודש או לפני שנה. "המדרגות הלולייניות המסוכנות האלה" נשמעו ממש נחמדות והרעיון דווקא מצא חן בעינינו. ידענו גם שחלק מהזיתים הראשונים, השקדים הראשונים, התקוות הראשונות, הטעויות הראשונות, היו על האחווה הזאת של אליהו בלומנפלד שנתן את הכסף הראשון לרכישת הקרקע ב-1909. ספר היסטוריה מתאר ביובש את העסקה כך: "על סמך ייפוי-כוח של יהודי רוסי, אליהו בלומנפלד, להסדיר רכישה של 1,000 דונמים שעליהם הוא, בלומנפלד, מתכוון להקים חווה באמצעים שלו עצמו, חנקין סגר עסקה על חלקה של 9,500 דונם בפולה, לימים מרחביה."

ורכישת הקרקע הזאת הייתה ראשית התחייה של העמק. כעבור שלוש שנים השלים אליהו את בניית הבית הזה שנחשב לטירה במדבר. איזה מבצע נועז לבנות בית של ממש בימים ההם! את הכול היה צריך לייבא: הרעפים האדומים ממרסיי, העץ משוודיה, ברזל מבלגיה, זכוכית מצ'כוסלובקיה, מלט מדלמטיה. פועלים יהודים מיומנים היו מצרך נדיר. המדרגות הלולייניות היו ניצחון שהושג הודות לבעל יוזמה מתוחכם שהעתיק הוראות מספר צרפתי ישן ששמו "איך לבנות בית."

ובכן, זה היה הבית, עם ששת עמודיו שהיו עכשיו במצב של התפוררות מתקדמת. בסיור התגליות הראשון שלנו, ראינו חצר גדולה בנויה כמו מתחם מבוצר למטרות הגנה, עם רפת,

אורווה ואסם בשורה לאורך קיר הבטון הגבוה. ואז, עליית הגג הנחמדה, המכוסה קורי עכביש עם מגן דויד דהוי, טבוע בדלת, כמו שלט אבירים; וינשופים להשלמת התמונה. ממש ברצפת מרפסת הכניסה, כך שמי שנכנס היה יכול למעוד עליה, הייתה דלת-צונחת שכפי שלמדנו לאחר מכן, שימשה כ"סליק פסיכולוגי". לאחר שהחזיילים הטורקים ערכו חיפוש במקום (בידיעה ברורה שאיש לא יוכל בכלל לשרוד שם בלי נשק הגנתי) הם היו מוזמנים לשבת על שרפרפים נמוכים על מחצלת קנים שנפרשה מעל הסליק. שם הם ישבו ולגמו ספלי קפה שחור מריר והרהרו על חוסר התועלת של החיפוש, בשעה שאליהו שיחק את תפקיד המארח המושלם.

התאהבנו בבית ממבט ראשון. השתדלתי מאוד להתרכז בים החרציות הזוהב בחצר כדי להדוף את המחשבה המציקה – איך בעצם מנהלים משק בית בתוך הרומנטיקה המחלידה הזאת. לאחר מכן שמענו סיפורים אינסופיים, על הכלה הטורקית הצעירה והיפה שנשארה סגורה למעלה בקומה השנייה, כמו בהרמון, בידי בעלה הזהיר והקנאי, גנרל טורקי. היא העבירה את זמנה, עם משרתת אפולונית, ברקמה על פיסות משי ובהתבוננות על פני העמק השומם. סיפורים על הגרמנים שהפקיעו את הבית במלחמת העולם הראשונה, קשרו את סוסייהם בחצר ושיכנו את קציניהם בקומה השנייה. סיפורים על לילה היסטורי ב-1918 כאשר בעיצומה של מסיבה, קצין גרמני שאותת לג'נין מן הגג, אמר לאליהו, "אסור לי לומר לך את זה. אבל אני אעשה את המסיבה שלך שמחה יותר. האנגלים כבשו את מגידו."

ואז, לפנות ערב ביום הראשון ההוא, עזבנו את פירוק המזוודות ועלינו במדרגות הלולייניות אל הגג כדי להשקיף על הסביבה. הבית יושב במיקום קצת מופרד מהמושב, כאילו באופן סמלי. הוא נראה כמו חולייה מקשרת בין המושב השיתופי לימינו לבין הקיבוץ לשמאלו, בלי להיות שייך לזה או לזה. הבית הזה ראה היסטוריה. עכשיו הוא יושב כמו אישה זקנה מרופטת אבל חכמה, שבעת ימים, באמצעם של החיים הנמרצים המתגלגלים להם הלאה מכל צד. אולי אין בכל הארץ מישהו שהיה עד לצירי לידה רבים כל של חיים קבוצתיים. תוכניות שונות נוסו – חלקן נכשלו, חלקן הצליחו. מרחביה שימשה כמעבדה חברתית וחקלאית. שוט החלוציות הונף על גבה במשך שנים.

כמטחוי אבן זו מזו, שתי צורות חברה נפרדות מנסות לממש את יעודן. רק כרם הזיתים, ואדי קטן ושורה של עצי אורן (שבעמק מכנים אותה "שביל האוהבים") מפרידים בין הבית לקיבוץ. אדמות המושב ואדמת הקיבוץ חופפות זו את זו; החברים שותים מאותם מקורות מים; והם חשופים לאותן סכנות בזמנים טרופים; היבולים תלויים באותן גחמות של הטבע; התינוקות שלהם נולדים בבית החולים הקרוב לרגלי גבעת המורה; ומתיהם נקברים יחד בבית הקברות הירוק על הגבעה. ואף על פי כן, שתי צורות החברה האלה שונות למדי זו מזו.

הקיבוץ מבוסס על שיתוף המוחלט וביטול הרכוש הפרטי. כל גבר וכל אישה מבצעים את העבודה שהוטלה עליהם וכל צרכיהם מסופקים להם מהקופה המשותפת. המושב השיתופי מבוסס על בתים, נכסים וכסף אינדיבידואליים; עם רכישות שיתופיות, שיווק שיתופי ועזרה הדדית. המאפיינים העיקריים המשותפים לקיבוץ ולמושב הם החברות בהסתדרות; שהם בנויים על אדמת הקרן הקיימת שהם חוכרים ושאינה ניתנת לקנייה או למכירה; ושעבודה שכירה אסורה.

בעמדנו על הגג באותו יום אחרי הצהריים, יכולנו להשוות בין המסגרות החיצוניות של שתי הצורות החברתיות האלה. משמאל, שורות מסודרות של הבתים שבהם לכל חבר או זוג יש חדר משלו; חדר האוכל המשותף וגג האדום; בתי הילדים; בית הספר; בנייני המשק המשותפים הגדולים; המדשאות האחידות רחבות-הידיים. כל אלה הושגו במאמץ קיבוצי, מכוון ומושמע.

מימין, שני הרחובות של המושב. הבתים שם גדולים יותר וקטנים יותר; חלקם מכוסים שיחים מטפסים פורחים וחלקם קרחים למדי; חלק מחצרות המשק נקיות ומסודרות, וחלק מוזנחות ומרושלות. זה היה יכול להיות כפר בכל מקום בעולם, אלא שהמערכת הקואופרטיבית מטילה

שוויון קואופרטיבי. כשיש לכם מרקחת מורכבת מעזרה הדדית ומהתנגדות לניצול העובדים ולספקולציה באדמות, אינכם יכולים ליצור עשירים מאוד או עניים מאוד. הכפר הזה הושג, אם כן, במאמץ קואופרטיבי שהשיתוף בו נעצר על סף הבית.

משמאלנו, הקיבוצי. מימיננו – השיתופי. איך בדיוק באים ההבדלים האלה לידי ביטוי בחיי היום-יום לאחר שנקלף מהם את קליפת המילים הארוכות והרעיונות הגדולים שבדרך כלל עוטפים אקספרימנטים כאלה. ובכן, עכשיו נוכל להתוודע אל האנשים האלה בעצמנו. מה מרגישה המושבניקית, שחובותיה בביתה הפרטי לעולם אינם מסתיימות באמת, כלפי הקיבוצניקית שיכולה להחליף בגדים אחרי תשע שעות עבודה ולהיות גברת שעיתותיה בידיה? האם יכול להיות שהקיבוצניקית, שמטפלות מגדלות את ילדיה, מקנאה בסתר במושבניקית שצריכה בעצמה לנקות את כתמי הריבה והבוץ מהזאטוטים הקטנים שלה? האם המושבניק, החוזר יגע מהמחלבה לביתו עם כדי החלב אחרי רדת החשיכה ואז יתעורר שוב עם התרנגולים, מקנא ביום העבודה המתוכנן, בן תשע השעות, של הקיבוצניק? א שהקיבוצניק נכסף לפעמים לחלקת אדמה קטנה יותר שתהיה כולה מעשה ידיו? האם אפשר בכלל להגיע אל המנגנון המורכב של שני הניסויים האלה, שרק הוואדי ו"שביל האוהבים" מפריד ביניהם?

בעמדנו על הגג באותו יום אחרי הצהריים, ראינו את המסגרת המקיפה את רחביה. מימין, הרי אפרים, המתמזגים עם הר הגלבוע ההולך וצר כמו חרוט סוכר על גבול עמק יזרעאל-עמק בית שאן, ומעבר לזה, הגלעד ועבר הירדן. משמאל, הרי נצרת וגבעת המורה, המכונה לעתים החרמון הקטן. בין ההרים, שדות החיטה הפוריים, שנקצרים עכשיו. רחוק ככל שיכולנו לראות והלאה משם, היו חמישים וארבעה הישובים של העמק היום.

אמנם טיילנו בעמק פעמים רבות כל כך, אבל לחיות כאן זה כבר משהו אחר. מה שראינו בקלידוסקופ ובפנורמה יירגע ויהפוך לציורי דיוקן וטבע דומם. לא נלך לטבילה מהירה בבריכת הסחנה על יד בית אלפא, ונהג לא יביט בשעונו בקוצר רוח ויצפור כדי לזרזנו. עכשיו נוכל לשבת בעצלתיים על גדות הבריכה ולשכשך רגליים. נוכל לצאת בניחותא לסיור בישובים היהודים החדשים ובכפרים הערביים הציוריים על צלעות ההרים המאותתים לנו כשאנחנו חולפים במהירות בכביש מתחתם; עין דור, שבו העלתה המכשפה את שמואל הנביא מקברו בסיאנס הגורלי עם שאול; העיר המקראית יזרעאל, ששמה השתמר בשמו של הכפר הערבי זרעין, שבה הומלכו מלכי ישראל ואיזבל החצופה שמה בפוך עיניה. נוכל לצפות בטרקטורים מחלונות ביתנו כשבהם יצאו לשדות כמו גחליליות בלילות הסתיו השחורים לפני הגשמים. כן, עכשיו נשמע באמת את שירת העמק – לא כליריקה רומנטית – אלא את החריקה המונוטונית של הגלגלים הסובבים יום אחרי יום. יהיה טוב להיפטר מהרומנטיקה, מהסנטימנטליות ומהדרמה של העמק, ולהכיר את החדגוניות הידידותית של החיים חודש אחרי חודש.

כשהשמש שקעה פתאום מאחורי הגבעות, ירדנו במדרגות הלולייניות וחזרנו למלאכת פריקת המטען. איך לארגן את הסירים והמחבתות? האם אפשר לתקוע ווים שיחזיקו מעמד בקיר שבע-הימים הזה? האם נוכל למצוא רעפים תואמים לאלה שהובאו ממרסיי, שרבים מהם שבורים עכשיו. היכן משיגים אוכל לארוחת ערב? מי הם שכנינו, הוריהם של תריסרי הילדים השונים, הגדולים, הקטנים והמנומשים שבאו להציץ מבעד לחלונותינו חסרי הווילונות; לצפות בטקס המרתק של משפחה מתארגנת בביתה החדש; ולעמוד על טיבו של בננו, דורון.

השכם בבוקר למחרת, קיבלנו תשובות לשאלותינו. אישה נמרצת ומטופחת דפקה על דלתנו והציגה את עצמה כאסתר. שכנתנו הקרובה ביותר, שבאה לברכנו לשלום. היא גרה בבית המצוחצח עם גג הרעפים האדומים, המופרד מאיתנו בחורשת אורנים קטנה. היא התנצלה שלא באה אתמול, אבל היא עבדה בשדות כל היום עם בעלה – ואחר כך החליבה – ועוד בעונת הקציר, ככה שלא נשאר ערב של ממש, כי הם פשוט צונחים בעייפות למיטה אחרי הדחת הכלים של

ארוחת הערב. הייתם מאמינים, היא מתלוננת, היא בקושי פותחת עיתון בעונה הזאת. אבל אין דבר, אפשר להשלים חומר בימי הגשמים.

מדיבורה על ילדיה הבוגרים הבנו שאסתר עברה כבר את גיל העמידה, אם כי המראה שלה לא הסגיר את גילה. היא באה לכאן בילדותה עם הוריה, ינטה לאה ונוח זברסקי. נוח! זה בוודאי נוח הידוע מספרו של שלום אש בזכות תשובתו: "צריך כישרון בשביל ארץ-ישראל", כשנשאל איך הוא עומד בתלאות.

דיבורה של אסתר היה מהיר ונמרץ כמו גופה המהודק. בביקור הנימוסים הקצר הזה, היא סיפרה לנו מה אנחנו יכולים ולא יכולים להשיג בצרכנייה, החנות היחידה במושב; באיזה ימים השוחט מביא את הבשר שנמכר בביתו; שבימי שישי הוא מביא דגים ואם אתם לא יודעים איך מכינים גפילטע-פיש, אסתר תעזור לכם; באיזו שעה אפשר לקבל דואר במחלבה, שאפשר לטלפן בביתו של המזכיר; באיזה ימים האופה יבוא בעגלה מעפולה עם לחם ושצריך לרוץ מהר כשהוא מצלצל בפעמון או שהוא ימשיך הלאה; שישנו אדם חיוני ושמו כץ שגר בהמשך הרחוב שהוא נגר ונפח, שעושה ומתקן כל דבר חוץ מלבבות שבורים. שיש מחסור חמור במים בייחוד עכשיו במזג האוויר החם, אז אל תתכננו גינת ירק גדולה וגם אל תסתבנו כולכם ביחד כי הזרם נפסק פתאום ולעתים קרובות; שבית הכנסת עדיין בתוך צריף, אבל בקרוב ייבנה אחד חדש. אחרי אזהרה חמורה לדורון לא ללכת ברגליים יחפות בעשב הגבוה בחודש הזה בגלל הנחשים – אסתר עוזבת בריצה כי נזכרה שהשאירה סיר בתנור ושכנה נוח יבוא עוד מעט לארוחת צהריים.

בשנים הבאות, השביל בין ביתנו לביתה של אסתר היה בשימוש רב. זאת הייתה תנועה חד-סטריית. לאסתר, כמו לרוב נשות המושב, לא היה זמן לביקורים בטלים. אבל בזמן שידיה התעופפו, חבצו חמאה, כבשו זיתים, חתכו אטריות, הטליאו גרביים ומיינו ביצים לאינקובטור – אסתר הייתה אנציקלופדיה של ידע ממרומי האידיאולוגיה הקואופרטיבית ועד להחמצת מלפפונים. אסתר יושבת בוועדות; נקראת למלא תפקידים בקהילה; משתתפת בקליטת צעירים, עולים, במימון הכביש החדש ואספקת המים החדשה. כדי לנהל את הבית ולעזור לבעלה במשק, ועם זאת להיות חברה אינטליגנטית בקהילה, היא חייבת להיות אמפיבית. רוב נשות המושב הן בדיוק כאלה. אסתר סיפקה לנו חלב, ביצים, שמנת, ואת התירס הרך הראשון של העונה. כשהיא הכינה את הבורגול הטעים מהחיטה שלה, היא הכינה כמה קילו עודפים בשבילי. כשהיא תכננה את משתלת הפרחים שלה, היו שם שתילי לוע-הארי וכריזנטמות גם בשבילי. היא לימדה אותי איך לחיות "לפי העונה". כשהתרנגולים צעירים וחייבים להיפטר מהם במהירות בגלל העלות הגבוהה של המזון, אנחנו ניזונים מתרנגולים קטנטנים. בעונה היקרה, לא אוכלים עופות בכלל. אסתר עסוקה מדי ומעשית מדי בשביל לנהוג על פי מדיניות "השכן הטוב" באופן מודע. אבל המושבניקית הזאת מצליחה איכשהו לעשות הכול בדרך אגב – ואני זכיתי ליהנות מזה. יכולנו לפנות לבית המצוחצח עם הגג האדום בכל משבר. לא היה טעם לספר את כל זה אם כל מושבניקית לא הייתה דומה לאסתר, אולי בדרך זו, ואולי באחרת.

אבל, בנוסף לזה, אסתר הייתה ספר היסטוריה על העמק בכלל ומרחביה בפרט. כשהיא באה לעמק, הוא עדיין היה במצב שתיאר טריסטראם ב-1865, "בלי עץ אחד ובקושי כפר אחד בכל כולו, עכשיו מישור חום, שומם, שטוח ומוכה ביצות. שום מעשה הרס לא היה שלם יותר ומוחלט יותר בארץ החורבות הזאת, מאשר זה שביזרעאל." אסתר ראתה איך הפוריות מגיחה מתוך מרחביה עד שהעמק נהפך לאחד מסלי הלחם של הארץ ולגן ירוק פורח. אסתר ראתה אנשים באים – נותנים מעצמם בנדיבות והולכים, וזכרם נשאר בליבות המקבלים. בין אלה היה ד"ר ראובן המר שהיה רופא העמק; ששמח כשהביא תינוקות לעולם; והתאבל כאשר קצרה ידו להתגבר על הכשת-נחש ומלריה. בזמני מגיפות, הוא היה משדל את סוסתו הלבנה "זריזה", לגייס את כוחותיה במלים, "אם אני יכול לעבוד כמו סוס, את יכולה לעבוד כמו רופא." והיה יוסף

רבינוביץ', שאסתר רואה בו את "האח הגדול" של הקואופרציה. סיפורים על עזרתו, סבלנותו ונדיבותו יכולים למלא ערב שלם.

היו מקורות אחרים להעלאת זיכרונות. לדוגמה, משפחה שהתמחתה באבטיחים ומלונים. בזמן שפ' שקל את האבטיחים והעמיס אותם על המריצה שלנו, או לפעמים הביא אותם לביתנו על החמור, הוא נהג לספר לנו איך הוא בא מהונגריה. העלייה לארץ-ישראל וההתיישבות במקום הכי קשה היו התנאי שלו כשהוא הציע נישואים לאשתו. היא הייתה נערה עדינה אז והתנאים שלו נראו קשים. אבל היא מילאה את החלק שלה בעסקה. וכמה הם סבלו! אבל זה סיפור ארוך, ובינתיים הגענו הביתה עם האבטיחים.

גם כן, בזמן שהוא תיקן את הפרימוס או הלחים חתיכה באופניים של דורון, היה יכול לשקוע בזיכרונות, כי הוא היה אחד מהשומרים הצירויים שהתלבש בבגדים בדואיים, רכב על סוס מרוץ, ושמר על החיים והרכוש היהודיים. והייתה טובה אסתר, אלמנתו של שען, שנהגה לשבת מתחת לעץ שלה, מקומטת כצימוק, ועשירה בעבר. בין היתר היא ניהלה פעם אכסניה בכפר, ויש שעדיין זוכרים הקרפלאך שלה. אמרו שהיא בוודאי בת מאה, אבל היא הפסיקה מזמן לספור את השנים.

וישנו שלמה זברסקי, בנו היחיד של נוח שגר בבית האבן הדו-קומתי שבנה אביו. איזו דרך ארוכה נמתחת בין שלמה החסון לבין אביו בחור-הישיבה. הוא מדבר ערבית כיליד המקום ומשום מה נראה כמו איש המערב הפרוע – אולי בגלל אהבתו לסוסים. פעמים רבות צפינו לעת ערב בשלמה החוזר מהשדות, עגלתו עמוסה תירס, ילדים, נכד, ילד פליט מאומץ, וזמר. ולעתים קרובות אמרנו, "עכשיו, אם נתאר את התמונה הזאת בספר או בקולנוע יקראו לזה 'סנטימנטליות זולה'". אבל ככה זה היה. העגלה המזמרת הזאת עם ילדיו ונכדיו הנטועה באדמה היא הגשמת חלומו של נוח – זה פרי "הכישרון לארץ ישראל" של נוח.

סיפורה של מרחביה מתחיל בקניית האדמה בידי יהושע חנקין ממשפחת סורסוק, בנקאים נוצרים עשירים מבירות, שקנו שטחים נרחבים ממשלת טורקיה במכירה פומבית בשנות ה-70 של המאה התשע עשרה. היו 9,500 דונמים בסך הכול שמהם נלקחו 3,500 על ידי הקרן הקיימת והיתר על ידי הכשרת-הישוב. המשא ומתן היה ממושך מאוד כי ממשלת טורקיה סירבה לאשר את המכירה. על כך כתב ד"ר ארתור רופין, "עדיין אני זוכר איך, בפברואר 1910, חנקין ואני רכבנו על סוסים (כי הדרכים לא היו מתאימות לעגלות) מחיפה לביירות, בסערת גשמים מפחידה שמנעה מאוניות להפליג בין שתי הערים. היה זה בחצות הלילה כשהגענו לצידון. אף על פי שנשארנו שם שבועיים ואף על פי שההיתר הרשמי לרכישה הובטח לנו מיום ליום, נאלצנו לבסוף לעזוב את ביירות בלי להשיג את מטרוננו. רק הודות למאמציו של חנקין ושל ידידיו בקונסטנטינופול הצלחנו לבסוף להשיג מהשר את האישור הנדרש. פירוש הדבר היה דריסת רגל ראשונה שלנו בעמק. וכעבור זמן לא רב הוקמה הקואופרציה של אופנהיימר וכמה מתיישבים פרטיים התחילו את עבודתם החקלאית שם."

כמה חודשים לאחר אותה רכיבה גשומה של חנקין לצידון התחילה העבודה. ביומן ישן, שנחבא בין קורי העכביש בעליית-הגג שלנו, מצאנו את הרשימה הזאת בדצמבר 1910 שכתב אליהו בלומנפלד. "באתי למרחביה בפעם הראשונה עם חנקין. הוחלט שהמושבה תוקם על הגבעה הגדולה." ואז, כעבור חודש, הוא תיעד את הבאתה של המחרשה הראשונה לעמק. "העגלה עם המחרשה עליה, יצאה מחיפה. כשהעגלה נעה לאורך הדרך חלפו לנגד עיני כל הגורמים שעשו את המסע הזה לאפשרי. המשא ומתן המרגיז עם הנציג של האפנדי האלגנטי של עכו, הימים המחניקים בטבריה, ששם נחתם שטר-המכר. כל זה היה סוף-סוף מאחורינו והמחרשה הזאת עתידה לחרוש את התלמים הראשונים במקום שאלפי שנים לא נחרש בידי יהודים."

וכך, בחורף 1910-11, הגיעו המתיישבים הראשונים. זה היה בעונת השנה שהערבים קוראים לה "אביב החורף", שהגשמים והבוץ הנורא מגיעים לשיאם, והכלניות והחרציות ופרחי בר אחרים מגיעים לשיא פריחתם. היו שם מתיישבים אינדיבידואלים, חברי ארגון "השומר", וחברי המושב שפעלו על פי השיטה שהתווה פרופסור פרנץ אופנהיימר, הכלכלן והסוציולוג הנודע.

כיוון שהתוכנית הזאת כשלה בסופו של דבר, אין צורך להרחיב עליה את הדיבור. די לומר שהיא כללה שלושה שלבים של קואופרציה מתקדמת בהתמדה. השלב הראשון שעברו מתיישבי מרחביה בתקופה הזאת היה מבוסס על מנהל אגרונום ושכר מדורג שמחולק בין העובדים על פי יעילות עבודתם. הפרופסור הדגיש את התועלת העצמית כ"כוח המניע" החיוני, היפותזה שהקיבוצניקים שזוה עתה התיישבו בדגניה, היו עתידים לסתור בקרוב. אבל צריך להכיר בתוכנית הזאת כגרעין שהשפיע על ניסויים חברתיים אחרים. אפילו היום, כאשר תוכניות חדשות לחיים שיתופיים עדיין נמצאות בהתהוות, אפשר למצוא בהן הדים למשנתו של אופנהיימר. גם תוכניתו לשלב בקואופרציה בעלי-מלאכה, בעלי מקצועות חופשיים, סוחרים ואיכרים, (השלב השלישי) אינה חורגת מתחום האפשרי. למעשה, היא שוב צצה עכשיו, כרעיון "חדש".

הפועלים האלה באו אם כן למרחביה כחלוצים צעירים הוזים, מלאים בשירת העמק. העמק דיבר אליהם על דויד ויונתן – דבורה – גדעון שהוביל את אנשיו למעין עין חרוד – נחל קישון. פעם היה העמק נתיב תעבורה ראשי של ממלכות גדולות, שהרומאים קראו לו "ויה מאריס". עכשיו הוא נפל מגדולתו והיה לעזובה אומללה. אבל הם ראו בעזובה הזאת מעשה-ידי-אדם, אינטרלוד מוזר בין השגשוג שהיה בעבר לבין זה שיהיה בעתיד.

שלושים וחמש שנה בלבד קודם לכן הגיע מודד הקרקעות האנגלי, קלוד קונדר, למסקנות מבטיחות, ודיווח: "המישור הגדול הוא אכן אחד משדות העיבוד הטבעיים העשירים ביותר בפלסטינה – ואולי, אפשר לומר, בעולם. הוא עשוי להתחרות בפוריותו אפילו בחלקים הפוריים ביותר בדרום איטליה." ואולם, קונדר היה משוכנע שזה יכול להיעשות רק בידי כוח עבודה ילידי או שחור כי "המישורים בסתיו קטלניים. איכר אירופי שאינו מורגל לחום העז של השמש וליובש של האקלים, בוודאי יסבול במוקדם או מאוחר מהקדחת של הארץ".

ואף על פי כן, ה"איכר" האירופי בא. למעשה, הוא לא היה איכר כלל. הוא היה סטודנט או בחור ישיבה או סוחר שרצה להיות איכר. הם התחילו לחיות בחושות עשויות בוץ וקש. בשנים המוקדמות ההן הם סבלו כמעט מכל מכה שהמציא האדם או הטבע. ראשית, מחסור במים. ואחר כך, בעיית המזון היומי. האספקה הובאה מחיפה על מסילת הרכבת החיג'אזית שהייתה ידועה בחוסר דייקנותה ובהתנהלותה הדמיונית ממש, כמו לא לצאת לדרך לפני שהתמלאה נוסעים. הנשים בילו חלק גדול מהזמן באימוץ עיניים לעבר הקרונות המבוששים לבוא. אחת הנשים כתבה ביומנה ש"אנחנו הנשים, לא פעם, נמלאנו דמעות, כשהגברים יצאו רעבים לשדות או לשמירה." פעם אחת כשהם היו מנותקים מהאספקה למשך ימים, "בדרך נס, מניה שוחט שלחה לנו שק צימוקים".

הסיפורים הטרגיים על מלריה, טיפוס, השפעת הספרדית והמחיר שהן גבו רבים מספור. מספרים שאחד האנשים נהג להעיר את הפועלים בקריאה המסורתית "קומו לעבודת הבורא." אם זה לא עבד, הוא צעק, "קום פגר." ואם זה לא הצליח, הוא ידע שחברו חלה במחלה.

אחת הבחורות, רבקה, תיעדה ביומנה בנובמבר 1912, "יש לי מלריה. חדר החולים נמצא בתוך חושה. על המיטות יש סדינים לבנים כמו בבית חולים. אבל כשהגשם יורד, הסדינים מתכסים בגבס שנופל מהתקרה. כבר הייתה לי מלריה כמה פעמים – אבל עכשיו זה חמור." תמונה של ניהול "משק הבית" באותם הימים אפשר למצוא ביומנה של עטרה שטורמן, שכתבה: "החצר מלאה חושות, ואחת מהן, הארוכה ביותר, שימשה כחדר אוכל. לא היו שום

סימנים מיוחדים שיעידו על כך; לא שולחנות או כיסאות, רק מחצלות פרושת על הרצפה. החדר השני היה ה'מטבח' ובפינה אחת הייתה ערימת אבנים בשביל האש, שהעלתה עשן. המטבח וחדר האוכל הפחידו והגעילו אותי, אבל היה ברור שעלי להתגבר על רגשותי."

ואף על פי כן, למרות העקרבים, הנחשים, המלריה והתנגשויות עם שכנים עוינים, הם קצרו את הקציר הראשון שלהם בחודש מאי. השמחה הייתה מלווה בעצב, כי אחד החברים נהרג. אליהו כתב: "- משעת בוקר מוקדמת התגלגלו העגלות, עמוסות עד גדותיהן מהגבעה שבה עומדת עכשיו בלפוריה, עד לגורן. אלו היו העגלות הקציר הראשונות של העמק, כי הערבים העמיסו את האלומות שלהם על חמורים וגמלים. אבל לא כל הבחורים היו מנוסים בהעמסת התבואה. כאשר אחדותי הצעיר ישב מעל ערימת התבואה, ונסע במורד הגבעה, הצרורות התפרקו. הוא החליק מטה עם האלומות, נפל תחת גלגלי העגלה ומת כעבור זמן קצר. הלכנו לשדות עם המת, אבל לא ידענו היכן לקבור אותו. המשכנו ללכת עד שהגענו לגבעה שממנה היה אפשר לראות את כל שדות מרחביה ואת העמק כולו. שם נקבר אחדותי וזאת הייתה תחילתו של בית הקברות שלנו."

ג'נין ונצרת הן ערים נקודות ציוריות, אבל הן גרמו צרות אינסופיות למתיישבים החדשים. בנוסף לגניבות, שוד ורצח מדי פעם בפעם, בדרך כלל בהשראת דרגים גבוהים יותר, היו אינטריגת בעלות ריח פלילי מובהק שהיו יכולות להיראות קומיות אלמלא תוצאותיהן החמורות כל כך. אמנם האדמה נקנתה, שולמה, והעסקה אושרה, אבל האפנדים העשירים עדיין טיפחו תקוות לסלק את המתיישבים וחיפשו תירוצים. הם גילו חוק ישן שרק אזרחים עות'מניים יכולים להתיישב במרחק מסוים ממסילת הרכבת החיג'זית, וקבעו שמרחביה הייתה בתוך התחום האסור. ואז הם סירבו להעניק אזרחות עות'מנית. ואז הלכו המתיישבים לטבריה ונעשו אזרחים עות'מניים טובים. אבל זה לא ממש פתר את הבעיה. אוכלוסיית מרחביה לא הייתה יציבה, פועלים חדשים נוספו כל הזמן, והשלטונות בנצרת, שהיה להם עודף זמן בימים ההם, ערכו פשיטות כל כמה ימים בתקווה לתפוס עבריינין. מרחביה נאלצה להציב שומר שהתריע בכל פעם שהמשטרה התקרבה. ואז היה אפשר לראות את הלא-עות'מניים נמלטים לכל עבר.

עמוד 21: חבר מושב עובד במשתלת הפרחים שלו

אחר כך, היה נכבד מסוים אחד שנקרא "פאשה" או "סולטאן העמק" שבא עם פמלייתו לבקר את השכנים החדשים במרחביה. כשהמתיישבים הזמינו אותו להיכנס לקפה, הוא סובב את סוסו בכעס ודהר בחזרה עם אנשיו. לאחר מכן הם למדו שהוא היה רגיל שיגישו לו קפה בעודו יושב על הסוס, וכאן המסורת הופרה בלא יודעין. למחרת בבוקר דיווחו השומרים שמאה דונמים של תבואה נרמסו, והעקבות הובילו לג'נין. על המשלחת למעונו של הפאשה כדי להתלונן, ועל תגובתו הצינית לתלונתם, נכתב באחד היומנים, "להגיש תלונה בבית המשפט בנצרת לא היה טעם, כי המושל היה אחיינו של הפאשה." הנפוטיוז הזה, שיצר מעגלים ללא מוצא, היה רק צרה אחת מתוך רבות.

פעם אחת היה למתיישבים פורים מאולתר, מחוץ לעונה ודי מפחיד. שכנים ערבים באו לחגיגת שלום. המתיישבים היו שבעה עשר במספר בדיוק. אם הערבים היו יודעים על חולשתם המספרית זה היה יכול להיות פטלי. למרות הדיבורים היפים וההבטחות הנאמרות בהזדמנויות כאלה, הכבוד נתמך בדרך כלל על ידי כוח. לפיכך התחילו מתישבי מרחביה להתחפש כדי ליצור רושם שהם רבים יותר ממה שהם באמת. שניים או שלושה היו נעלמים מהחגיגה וחוזרים בלבוש אחר. נשף המסכות הזה נמשך כשעה לערך, והשבעה עשר הצליחו ליצור רושם של "המון", בא והולך. בנסיבות האלה לא הייתה אפשרות לאכול את הכיבוד בישיבה, וכך בפעם הראשונה, הערבים התוודעו אל "ארוחת מזנון".

והיה הלילה של הזלילה הגדולה במרחביה. כמעט כל לילה היו ריקודים ושירים – אבל בלי כיבוד. בלילה הזה היה אוכל והאלכוהול זרם. אבל בשביל מרחביה היה מדובר בביזנס, לא בתענוגות. השלטונות מצאו סיבה להרוס כמה מהבניינים הגמורים-למחצה בטענה שרישיון הבנייה

לא הובטח. ואולם, על פי החוק הטורקי, אסור לגעת בבניין מרגע שהוא כוסה בגג. חברי מרחביה, שבינתיים נעשו מומחים למשחקים אוריינטליים, הזמינו את השוטרים להתרענן לפני בדיקת הבניינים. האוכל, המשקה, השיחה ושירת "אל יבנה את הגליל" נמשכו עד אור השחר. בינתיים, הבנאים עבדו כמטורפים לאור עששיות להתקין גג על הבניינים. כשזרחה השמש, השוטרים רכבו בחזרה לנצרת ברוח מרוממת, לדווח שלכל הבניינים יש גג (למען האמת, כשהם בדקו אותם בבוקר, כמה נראו כאילו יש להם שני גגות) ואנשי מרחביה הוכיחו שהם יודעים איך לארח אורחים חשובים כמו שצריך.

הקנוניות נרקמו בדרגים הגבוהים, שיכלו להפעיל את כוחם על האדם הפשוט. אנשי מרחביה, למרות מספרם המועט, יכלו לעמוד על שלהם ואפילו לזכות לכבוד מצד שכניהם הבדואים והפלאחים. ה"שומרים" היו סיבה לפליאה ולהערצה בקרב הערבים, אף על פי שהם פגעו בהכנסתם של השיחים (לפני הקמת ארגון "השומר", היהודים שילמו לשיחים תמורת הגנה). הערבים, כמובן מאליו, באו לגנוב את היבול הראשון. לאחר שהם גורשו בידי השומרים שהתלבשו כדרך הבדואים, הם פערו את עיניהם. היהודים האלה יודעים איך לרכב על סוס, הם צלפים מעולים, ומוכנים פעולה. הייתה "פנטזייה" גדולה כאשר שמונה שומרים הוזמנו לבקר בחתונתו של אמין, בן השיח' מחמוד. כשנורו היריות באוויר, כמנהג הרווח אפילו עכשו בחתונות ערביות, המאוזרים האוטומטיים של היהודים עשו רושם גדול. וכאשר סוסותיהן האצילות רקדו על רגליהן האחוריות טוב יותר מאלה של הבדואים, זאת הייתה סנסציה ומלמולי התפעלות שטפו את המחנה.

התקריות נמשכו וחברי מרחביה היו חייבים תמיד לעמוד על המשמר. הפשע לא היה נדיר בחלק זה של העולם, אפילו בין השכנים הערבים, אבל השומרים יכלו להגן על עצמם ועל הרכוש שבאחריותם. אחת הנשים תיעדה ביומנה: "כל נשות השומרים ידעו איך להגן על עצמן, והיו בינינו שנאלצו לעבוד שנה עם האיכרים כדי לקנות את הנשק שלנו בכסף שהרווחנו. התחמושת הייתה מעטה. כאשר, בזמן התקפה, היה צריך לעשות רושם שיש לנו נשק בשפע, הנשים היו טוענות את הרובים כדי שהגברים יוכלו להמשיך בירי בלתי פוסק."

יחד עם זאת, הבניה והנטיעה נמשכו. מישהו זוכר שאחד מהפגעים הגרועים בותר היו הציפורים שבהו בהמוניהן להתפטם בחלקות הירק שלהם – אואזיס ירוק בתוך כל החום. גם ילדים נולדו. על הבת הראשונה נכתב: "ילדה נולדה לנו. שפרה ילדה בת וקראנו לה ירדנה. הייתה שמחה גדולה בקבוצה שלנו וביקשנו לבטא את רגשותינו. קנינו בולי קרן קיימת ויצרנו מהם מגן דוד לקישוט העריסה."

אלה היו שנים נמרצות ומוזרות. במובן מסוים, הם היו מנותקים מהעולם, בהיותם הישוב היחיד בעמק. ואף על פי כן, מרחביה נעשתה למְפָה קטנה ולעתים כינו אותה "תחנת לניסויים חקלאיים". עיני הפועלים בכל רחבי הארץ נישאו אליה. נבנו רפת, ארוות, אסם ובתי האבן המקסימים ההם (שעדיין אפשר לראותם בחצר הקיבוץ מרחביה). היה צריך לחפור באר והוקם מגדל מים. הובאו פרות מדמשק וביירות. הניסויים הראשונים בארץ נעשו במחזור זרעים ופעלה שם גם תחנה מטאורולוגית. היה גם עניין רב בניסוי הקואופרטיבי של אופנהיימר. במהלך שנתיים, כמה מאות עובדים עברו במרחביה, כדי לעבוד וללמוד. על התקופה הזאת כתב אחד החברים: "החיים נמלאו אורחים ומרחביה נודעה כ"אכסניית הפועלים". הפגישות של השומרים וארגוני הפועלים נערכו כאן. לא דאגנו למיטות, כי כל אחד היה יכול לישון על ערימות החציר ובאשר לאוכל – תמיד היה אפשר להוסיף מים למרק."

חשוב לזכור ששתי קבוצות נפרדות התיישבו במרחביה; החברים הצעירים של קואופרציית אופנהיימר שקיבלו הלוואות לקניית ציוד מהקרן הקיימת; ומשפחות אינדיבידואליות. מאבקן של האחרונות היה, במובנים מסוימים, קשה יותר מפני שכל משפחה התמודדה לבדה,

וחלקן באו עם ילדים. הייתה משפחה מסקוטלנד, שבתם מרים, עדיין חיה במושב, אשתו של כץ. משפחה אחרת מגלזגו והאב עדיין ממשיך לעבוד כסנדלר הכפר. והיו נוח ואשתו ינטה לאה, שכמעט נהפכו לאגדה. הם היו אנשים גדולים; ואם נרצה לחזור על הסיפורים שנכתבו ושופרו מפה לאוזן – זה יהיה עוד ספר – ואפוס. יש אנשים שעדיין זוכרים איך הופיע נוח ערב אחד זמן קצר לאחר הקמת הישוב. הם ישבו לארוחת ערב כשהוא בא מעפולה. הוא חבש כובע מצחייה ולבש קפוטה, ונשא מזוודה קטנה. הוא ברך אותם במילים "שלום יהודים" ואז אמר:

"שמי נוח. באתי מפולין. שמעתי שהחלוצים הראשונים באו לעמק לעבוד את האדמה ושהם חיים כמו אחים. החלטתי לבוא אליכם. נמאס לי מהגויים. עכשיו אני מבקש מכם לקבל אותי למשפחה שלכם. אינני יכול להישאר עוד בגולה. אם תקבלו אותי, אני אחזור לפולין ואקח את אשתי ינטה לאה ואת בני שלמה ואת בנותי ואביא אותם לארצנו. אני אעבוד איתכם בשדה ואוכל את הלחם שאני אגדל במו ידי. טוב לחם יבש עם אחי בארץ ישראל מכל המותרות ביתר העולם." נוח היה צנום וברור שמעולם לא עבד עבודה פיזית. הקבוצה נטתה לפקפק ביכולתו. אבל הוא הרגיע אותם, "אני אדם חזק ורוחי חזקה עוד יותר." הוא התקבל, חזר עם משפחתו כעבור חודשיים ובנה את בית האבן שעדיין עומד, ממש מול בית אליהו. נוח היה אדם דתי מאוד, במובן זה שאמונתו ליוותה אותו בחיי היומיום שלו. כשהוא ברך, "תן טל ומטר לברכה על פני האדמה," זה נאמר במלוא המשמעות. הוא היה גם אדם עליז, שחיבר שירים שמושרים עד היום, ניהל את השירה בציבור, ותמיד היה האחרון לעזוב את מעגל ההורה.

עבודת האדמה נעשתה גרעין הווייתו והיה טוב לראות אותו יוצא לחרוש עם שלמה בנו הקטן. בדרך זו או אחרת, שמחת החיים שלו, ההומור והאמונה התמידית עשו אותו למנהיג הקבוצה. הוא היה מטיף, "אסור לכם להיות עצובים! כל מי שעצוב לא יראה את אליהו הנביא. בכל לילה, אליהו הנביא יורד לראות כמה אדמה חרשנו בארצנו. כשנחרוש ונזרע את כל הארץ, אליהו יבוא עם המשיח. כל תלם מקצר את הדרך למשיח. לכן אנחנו חייבים לזרוע ולקצור באהבה ובשמחה."

לעתים קרובות הוא ניבא, "עכשיו אנחנו לבד – לבד בשממה. אבל יבוא יום והוא לא רחוק, והעמק יתמלא כפרים עבריים, עשרות כפרים. מרבדים ירוקים ישתרעו עד היכן שהעין מגעת. והחלק שלי באדמה יהיה ביניהם! פרדסים יישאו פרי וכרמים יתנו ענבים לייך." הכפרים העבריים באו – בעשרות. אבל נוח כבר היה קבור על הגבעה הירוקה. העבודה המאומצת הכבידה עליו וכוחו נחלש. הוא מת כמה שנים לאחר בואו, ביום כיפור והזכיר לנו את החזן מסיפורו של שלום עליכם, שגם הוא מת ביום כיפור, ועליו אמרו האנשים, "אה, זה אדם להתקנא בו!"

אשתו של נוח האריכה ימים וזכתה לראות את הישובים העבריים האלה. כאשר תהלוכת הפועלים שיקימו את עין חרוד יצאה לדרך ממרחביה, ינטה לאה ליוותה אותם עד לפרשת הדרכים. פתאום היא התחילה לרקוד על הדרך. הם אומרים שזה היה רגע גדול. מרחביה לא הייתה עוד לבדה.

אוגוסט 1914. פרוץ מלחמת העולם הראשונה. גלי ההדף של רצח הארכידוכס בסרביה הגיעו גם למרחביה. הסוסים והחיטה הוחרמו. משם ואילך, כל יום הביא איתו דאגה משלו. במרץ 1915, עשרות אלפי חיילים טורקים חנו בקרבת מקום ובזזו את המשקים כדי להאכיל את עצמם ואת הסוסים. כעבור חודש בא ארבה לגמור את מה שנותר בשדות. המתיישבים, כאחוזי תזזית, ניסו להטביע את נחילי הארבה, לשרוף אותם. מישהו שמע שתרגולות אוכלות ארבה. אז הם אפילו הביאו תרגולות לשדות להיאבק במכה. התרגולות קיבלו מכת שמש ומתו.

לא היה שום דבר ייחודי בהתנסותה של מרחביה בשנות המלחמה הקשות האלה. המזון הוחרם עד שהחקלאים עצמם התקיימו על דיאטת רעב. בעונת הזריעה, האיכרים נלקחו כעובדי

כפייה לסלילת כביש נצרת-עפולה. פעם אחרת הם נשלחו לחזית בנגב להחזיר את הפצועים לנצרת. היה מצעד תמיד של חיילים – גרמנים וטורקים. רוע-מזלם הגיע לשיא כשפרצה מגיפת כולרה.

ואז בא היום כאשר נגלתה לעין שורה של סוסים, מתקרבת מכיוון הרי אפרים. מה עכשיו? המתיישבים, שחשבו שאלה טורקים, החלו לנפץ את מעט העגלות שנתרו להם. השמחה לא ידעה גבול כשהתברר שהרוכבים חובשי הטורבנים על סוסים לבנים היו חיילי הגדוד ההודי. האנגלים באו! שני החיילים האנגלים הראשונים חילקו קוביות מוזרות שהילדים קראו להן "אבנים מתוקות". הטורקים ברחו לסוריה. מרחביה, תשושה וחבוטה, נשמה נשימת רווחה ארוכה. פרק חדש נפתח בהיסטוריה שלה.

ב-1919 התפרקה הקואופרציה של אופנהיימר. בשמונה שנים היא שקעה בחובות שהגיעו לשמונת אלפים לירות ויותר. אבל את הגרעון הזה לא היה אפשר באמת אפשר לרשום בצד החובה של ספר החשבונות. הם עשו עבודה חלוצית גדולה. אבל התברר שהתוכנית לא ניתנה לביצוע. היו סכסוכים בין המנהל לבין הפועלים; חילוקי דעות בעניין חלוקת השכר בין הרווקים למשפחות; וקשיים אחרים שלא כאן המקום לספר עליהם. אין ספק, ההטרונגניות של הקבוצה תרמה במידה רבה להתפרקות. זה היה ניסיון חלוצי, בתוך ערבוביה גדולה. הם נאלצו לשלם על ה"ראשונות" שלהם.

האדמות והבניינים לא ננטשו. בעשר השנים הבאות, קבוצות שונות באו ושהו במקום כדי לחיות, לעבוד וללמוד. החשובה שביניהן הייתה קבוצת אמריקאים שבאו עם הלגיון היהודי ואיתם גולדה מאירסון. והייתה קבוצה שלאחר מכן ייסדה את קיבוץ גבע, וקבוצה מפינסק שלאחר מכן ייסדה את גבת. ההיסטוריה העשירה הזאת של מרחביה הורגשה היטב ביום השנה השלושה עשר שלה כאשר מאות מכל שדרות החיים ומכל חלקי ארץ-ישראל עלו לרגל אל האתר שבו הם עבדו, רקדו וסבלו.

זה היה סופה של הקואופרציה של אופנהיימר. החלק האחר, מעבר לוואדי, עבר גם הוא שינויים שאין צורך לספר עליהם כאן. רוח הערבוביה ניכרה כאן. הבעלים הפרטיים כמעט נהפכו למושבה אבל רק כמעט. ב-1922 הם בחרו להיות מושב שיתופי, וכך הוקמו בעמק שני מושבים, כפר יחזקאל ונהלל.

באשר לאתר של הקואופרציה, השינוי הגדול בא ב-1929. בערב שאחרי יום כיפור נפגשה קבוצה של שבעים צעירים גליציאנים, חברי השומר הצעיר, שהתגוררו סמוך לחיפה, כדי לדון על דרכם ועל עתידם. מאז עלייתם לארץ ב-1923 הם נדדו כמו צוענים. עכשיו הם רצו להשתקע ולהכות שורש באדמה משלהם. בינתיים נולדו להם גם כמה ילדים. הקבוצה כולה התבגרה. הם רצו להקים מקום של קבע. הקרן הקיימת הציע להם את מרחביה. ההצעה לא הייתה מפתה. המחסור במים הרגיע. ואף על פי כן הם החליטו לקבל את ההצעה ולהיענות לאתגר. למחרת היום יצא חיל החלוץ מחיפה וכעבור זמן קצר הצטרפו אליו יתר החברים.

מאז, הקיבוץ הפריך לגמרי את האשמה ש"מרחביה אוכלת את יושביה". להיפך, הקיבוץ הוא אחד המשקים הפורחים לדוגמה בעמק. לפני כמה שנים נערכה מסיבה לכבוד הולדתו של הילד המאה. ולא מזמן היו ריקודים עד אור הבוקר כשהבן הראשון התחתן.

היא לא הייתה קלה, ההשתרשות הזאת. המחסור במים תמיד כרסם באברים החיוניים של המשק. בשנה זו ממש, כמעט שנת בצורת, היה הכרח לקצץ אפילו בערוגות הפרחים מסביב לבתים. הם ערכו ניסויים בעזרים וחמישה סוגים של אספסת עד שמצאו את הסוג המתאים. בשנים הראשונות היו גירעונות אבל, כדברי מנהיגם, מאיר יערי, "יש כאן לא רק משק מרובה ענפים, יש כאן מאבק של דור."

הקיבוץ התאים למאבק. אמנם החברים היו צעירים בשנים כשהם באו למרחביה, אבל הם היו בשלים מבחינת הניסיון. בשנות נדודיהם הם עזרו לרצף את רחובות תל אביב, לטעת את היער ולעבוד במחצבה של קריית ענבים, לבנות בתים בהרצלייה, לשמור על כרמי זיכרון יעקב, ליבש את ביצת כבארה המפחידה, לעזור בבניית האמפיתיאטרון של חיפה, לחפור תעלה לנחל קישון כדי ליבש ביצות על יד חיפה.

עם כל הניסיון הזה מאחוריהם, הקבוצה באה למרחביה והשתכנה בחצר הישנה ההיא, המוקפת בבנייני האבן הראשונים בעמק. לזכותם יאמר שהם שימרו את החצר במצבה המקורי, עם מגדל המים במרכז. אמנם בנייני האבן הישנים הוסבו למטרות שונות, אבל האדריכלות המקורית, עם הפתחים המקומרים של הדלתות והחלונות, נשמרו. נוצרה תרכובת של בניינים אפורים ישנים המעניקים לקיבוץ קסם מסוים. אבל הקיבוץ התרחב וכמעט כל המגורים ממוקמים עכשיו על הגבעה שממנה גולשות מדשאות אל בריכת השחייה שמשמשת בעצם כבריכת השקיה. המשרדים המרכזיים של תנועת השומר הצעיר נמצאים כאן במרחביה, וגם בית הדפוס של המפלגה.

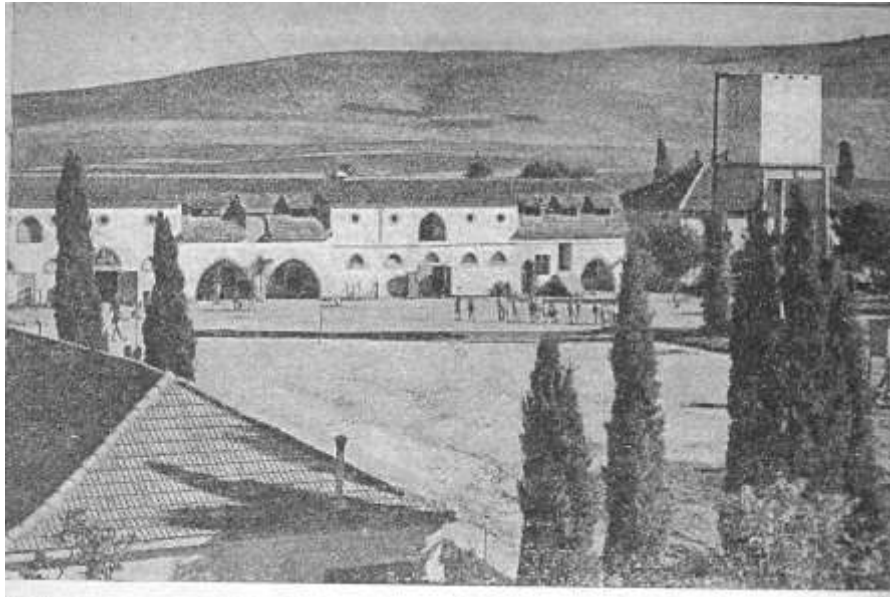
וכאן, על הגג של בית אליהו, התענגנו על מראה השדות המשתלבים של הקיבוץ והמושב. וימים טובים עוד יותר היו צפויים לנו. סוף כל סוף, שני הישובים עומדים לקבל אספקת מים מוגברת. המאגר הלבן החדש נראה לעין מרחוק והצינורות הגיעו כמעט עד אלינו.

ינטה לאה אמרה פעם, "אם אלוהים היה נותן לשמוע את בעבוע המים במרחביה יום אחד בלבד, הייתי יכולה למות בשקט." היא לא זכתה למתנה הזאת.

ילדיה, נכדיה וניניה, חלקם בקיבוץ וחלקם במושב, שומעים את המים מבעבעים במרחביה. בשלהי קיץ 1947, התקנת הצנרת הושלמה. היום, סילוני המים הססגוניים של הממטרות הם חלק מהנוף ויש מספוא ירוק לבהמות כמעט רוב השנה. איזו חגיגה לעיניים היה התירס הצעיר לפני עונת הגשמים, כאן במרחביה. הבארות החדשות אין פירושן שפע של מים (כי הם צריכים להתחלק בין שישה ישובים בעמק), ואין בהן אספקה מספקת לחקלאות אינטנסיבית מאוד. אבל קללת היובש הוסרה ויש תקוות להגדלת המכסה. בינתיים, אספקת המים הנוספת אפשרה למושב לקלוט עוד משפחות, ביניהן חיילים משוחררים, ולהתחיל בגידול ירקות, לפחות לתצרוכת עצמית של משקי הבית.

"חגיגת המים" של מרחביה, לכבוד חנוכת הבארות החדשות, הייתה ציון דרך בתולדות הישוב. במקרה היא חלה בד-בבד עם יום השנה העשרים וחמישה לייסוד המושב (לא לבלבל עם הישוב המקורי שנוסד ב-1911). מעולם לא ראיתי מתיישבים במצב רוח מרומם כזה כמו אז כשהם התאספו מסביב לשולחנות ארוכים מול המחלבה כדי להרים כוס ברכה ולאכול עוגות מקושטות שהנשים טרחו עליהן כמה ימים. היה ערב נעים בתחילת ספטמבר. יהודים וערבים מהכפרים השכנים באו לשתות "לחיים" עם מרחביה. וחברי מרחביה הרגישו כאילו נפתח דף חדש בהיסטוריה שלהם.

כן, היה ערב נפלא. אבל נהייתי עוד יותר בחודשי ההכנה שקדמו לו. ככל שהצינורות התקרבו אלינו יותר ויותר ממאגר המים הלבן, הצעירים התכוננו לחגיגה הצפויה. בכל לילה, אחרי חליבת הפרות, היה אפשר לשמוע את חזרות המקהלה והריקודים בבניין בית הספר. הם אפילו התירו לעצמם את המותרות להביא מדריך ריקודים מחיפה כמה פעמים בשבוע כדי ללמד אותם. לכבוד הלילה הגדול הזה, ההורה המסורתית לא תספיק. ואז באה אפיית העוגות. כמה זיכרונות – ולא מעט דמעות – נכנסו לטורטים ולשטרודלים האלה – כי אפיית עוגה לחגיגת המים של מרחביה נחשבה לזכות גדולה. ולא מעטים מלמלו "שהחינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה."

עמוד 29: קיבוץ מרחביה שימר את החצר ההיסטורית כמגרש משחקים
חדר האוכל בקיבוץ

עמ' 28 חדר האוכל המשותף - בקיבוץ

הפעמונים

ממיקומו האסטרטגי של ביתנו בחצי הדרך, אנחנו שומעים את הפעמונים – פעמוני המושב מצד אחד ופעמוני הקיבוץ מצד שני. זה מזכיר לי את שירו של אדגר אלן פו "פעמונים – שמע את הפעמון," כי אפשר לפרש חלק גדול מהחיים דרך הפעמונים האלה – מתי הם מצלצלים – למה הם מצלצלים – ואפילו איך הם מצלצלים.

במושב, הפעמון מצלצל שלוש פעמים ביום – בבוקר, בצהריים ובערב, להודיע לחקלאי שהגיעה השעה להביא את החלב למחלבה. זה פעמון עדין, תזכורת מנומסת. "תנובה", קואופרטיב השיווק, מקבלת את החלב שלה יחד עם זה של חקלאים אחרים והחקלאי חייב לעמוד בלוח

הזמנים. אבל אם הוא לא יביא, הוא והוא לבדו יהיה המפסיד. לכן זהו פעמון רגוע למדי שאפילו אינו מגיע לכמה מהמשקים הרחוקים יותר כאשר הרוח נושבת בכיוון הנגדי. כי, למען האמת, פעמונים אינם תופסים מקום מרכזי בחיי המושב (וזאת אחת הסיבות שהמושבניק יציין להעדפתו את השיטה הקואופרטיבית). התנועות שלו מוסתות על ידי השעון המעורר שלו, הבקשות של אשתו, או הדרישות של אדמתו וחיות המשק שלו. הפעמון במושב מצלצל רק לעתים רחוקות אלא בשביל החליבה. הצגות קולנוע, חגיגות ואסיפות מתקיימות תמיד בשעה ספציפית – כלומר "אחרי החליבה". כיוון ששום חקלאי או אשתו בלאו הכי לא יבואו קודם, אין צורך בפעמון.

בקיבוץ, הפעמון נמצא בקדמת הבמה. לאמיתו של דבר, הוא יותר גונג מפעמון והטון שלו מצווה יותר. זהו גונג קהילתי ומדבר בטונים כבדים יותר על אחריות קבוצתית. החבר מתעורר בחמש וחצי בבוקר לצלצול הגונג (אלא אם כן הוא עובד בענפים כמו צאן או ברפת שבמקרה זה כבר העיר אותה השומר). אם הוא עובד קבע בענף אחד, הוא יוצא לעבודתו. אם הוא מה שנקרא "פקק", סותם חורים בענפים שונים, הוא הולך לחדר האוכל ורואה לפי הרשימה על לוח המודעות לאן הוא שובץ. סידור העבודה הזה נקבע בלילה הקודם, והוועדה המסדרת כנראה עמלה עליו עד שעה מאוחרת. מעריכים ששני חברי הוועדה הזאת מתמודדים עם 70,000 ימי עבודה בשנה. בשנים האחרונות, מחסור בידיים עובדות היה הבעיה העיקרית. כל ענף זועק לעוד עובדים. לילה אחרי לילה, סידור העבודה משחק את משחק השחמט האנושי (או, אולי את משחק ה"סבלנות"), ומנסה לתאם בין ההיצע של העובדים לביקוש. בעונת הגז, למשל, הרועים זקוקים לעוד אדם. אבל הכרמים מתחילים לשאת פרי וחייבים להשקות אותם מחר. ואז, מחר הוא ה"שבת" של אחת המבשלות, וזה מסבך את סידור העבודה. צריך להסביר שבקיבוץ מרחביה, השבת יכולה ליפול ביום שלישי. כלומר, אלה שחייבים למלא חובות חיוניות בשבת מקבלים יום מנוחה באמצע השבוע. במושב, החקלאי אינו יכול לפצות את עצמו באופן כזה, אבל הוא מצליח לצמצם את עבודתו בשבת עד כמה שאפשר, חוץ מהטיפול בבעלי החיים.

ה"פקקים" בקיבוץ היה עניין של עיקרון לפני כמה שנים. החברים עבדו בענפים שונים כדי להבטיח שוויון. לאחר מכן התברר שאין זה מעשי לעקור אדם ממקומו בדיוק כשהוא נעשה מומחה בתחום. עכשיו רוב החברים נשארים בענף אחד, והצעירים והחדשים משמשים כ"פקקים". התורניות בחזר האוכל, במטבח ובמשימות סניטריות נעשות בדרך כלל לפי התור.

כשגונג העבודה מצלצל בבוקר, אולי תופתעו לראות מעט מאוד נשים יוצאות אל השדות. רבות מהן הולכות אל בית הילדים, בית הספר, המכבסה, המתפרה, והמטבח. היתר הולכות לרפת, ללול, וכמה לגן הירק. גם זה מצביע על שינוי הדרגתי מהימים הראשונים כשהנשים נאבקו בשיניים ובציפורניים על זכותן לקחת חלק בעבודה הקשה ביותר כמו בניין, נהיגה בטרקטור או העמסת אלומות קש. החיים כפו את עצמם על התיאוריה. אמנם האישה בקיבוץ משוחררת לגמרי, אבל הטבע כמדומה התעלם מהעובדה הזאת. עם הגידול במספר חברים ובעיקר במספר הילדים, הענפים הביתיים כמעט בלעו את הנשים. גבר יכול להישלח לעבודה במכבסה או במטבח. אבל בדרך כלל יש בו משהו מגושם מדי בשביל בית התינוקות או להטלאת גרביים. היו בקיבוץ דיבורים נגד המגמה הביתית המאלצת הזאת. בדרך כלל, חמישים וחמישה אחוזים או יותר מהנשים נחוצות לענפים הביתיים שנחשבים ל"לא-יצרניים" מפני שאינם תורמים ישירות לתקציב.

לא צריך להגזים בעוצמת ההתנגדות הזאת למשק הבית. יש נשים שבחרו בטיפול בתינוקות או בבישול כמקצוע. אבל אין מספיק מהן למלא את הביקוש לאור העלייה בשיעור הילודה. חוץ מזה, כאשר הנשים מגיעות לגיל ארבעים ויותר, כפי שקורה בקיבוצים הוותיקים יותר, רבות מהן מעדיפות את עבודת משק הבית על העמידה בשדות תחת השמש הקופחת. בקרב הנשים היותר צעירות שמעולם לא עבדו את "האדמה הטובה", חוץ מגינת בית הספר, אבל חונכו

להיות חקלאיות, אפשר למצוא את המחאה הנמרצת. אני זוכרת ששאלתי נערה שזה עתה סיימה את בית הספר התיכון ועמדה להיות חברת קיבוץ, "מה את רוצה לעשות?" ותשובתה הייתה: "בטח ידחפו אותי למשק בית." משק הבית הקיבוצי הוא משק בית נורמלי מכמה בחינות, אם כי בקנה מידה גדול יותר. ישנן חובות מעצבנות רבות במהלך היום שאיכשהו כמדומה, בכל מערכת, נופלות בחלקה של האישה. ואם היא צריכה לכבס חיתולים בשעה שהיא מעדיפה לאלם אלומות חציר - חבל מאוד. אבל אפילו האידיאולוגיה הקיבוצית אינה יכולה להפריד בין הנשים לכביסת החיתולים. אבל כאן, כמו בכל מקום אחר, המיכון במגמת עלייה, ואולי במשך הזמן יותר ויותר נשים יוכלו להשתחרר מהענפים הביתיים לטובת העבודה החקלאית.

בכל הנוגע לניסויים ולהתמחות, המערך של הקיבוץ עדיף על זה של המושב. לאדם שהוא יחידה אינדיבידואלית, ולא יחידה משפחתית, יש אפשרות להתמסר למחקר וללימוד הענף המיוחד שהוא עוסק בו. למשל, לא בטוח אם חנקה, מגדלת הירקות מבית אלפא, הייתה יכולה להמשיך בעקשנות כזו בהכלאות שלה (שהניבו את מלפפון בית אלפא; את האבטיחים הירוקים הקטנים שחורי-הגרעין, ועכשיו גם מלון חדש) אם היא הייתה מושבניקית. בכללותו של דבר הקיבוצים הם המקום שאליו פונים כשמחפשים ענפים חדשים כגון גידול קרפיונים, ניסויים בפירות חדשים או עונות ארוכות יותר לפירות הקיימים.

אחרי ארוחת צהריים ומנוחה, חבר הקיבוץ חוזר לעבודה ומסיים אותה, ברוב הענפים, עד חמש אחרי הצהריים, שזהו זמן לתה מנחה, חוץ מאשר ב"עונה הבווערת", כלומר בעונות הנטיעה והקטיף. אז, החברים והחברות חופשיים מעבודה חוץ מניקיון החדר והשקאת הגינה שלהם על יד הבית. בינתיים, הילדים באו מבית הילדים וההורים יהיו איתם עד שעת ההשכבה. זה הזמן הטוב ביותר להעריך את הישגי הקיבוץ. הורים וילדים מטיילים בכרמים או במטעי התמרים, משתכשכים בבריכת השחייה, או פשוט רובצים על הדשא. האם יש עוד קהילת עובדים בעולם שיצרה סידור מוצלח יותר?

ומאחר שאנחנו רובצים על הדשא מול חדר האוכל, או יושבים על יד השובך לצפות בשחיינים, בשעה הנעימה הזאת של בין ערביים, בואו ניתן מבט ביקורתי בפרצופים. אני באמת סבורה שהם שונים מרוב קבוצות הפועלים מחוץ למערכת הקיבוצית. לא שכולם קורנים שמחה ואושר, מה שיהיה טיפשי למדי, ויזכיר לנו את הבדיחה על התייר ששאל קיבוצניק שגרר סלעים ביום קיץ לוחט, "תגידי לי, אתה מאושר?" אפשר שיהיה שם פרצופים עייפים או חולים, בעיקר בין החברים המבוגרים יותר ששילמו בבריאותם ובכוחם בשנות החלוציות הראשונות. יש תסבוכות לב ותסבוכות עבודה והמקרים העצובים של נשים (בדרך כלל מדובר בנשים) שאינן מוצאות את הנישה המתאימה להן, שהיו יכולות למצוא סיפוק עמוק בניהול ביתן שלהן וגידול הילדים שלהן עצמן, והן נשארות למען המשפחה, נושאות בתוכן תסכול שאולי אינן מודות בו בינן לבין עצמן. אז אין כאן שמחה שמימית שלא מן העולם הזה על כל הפרצופים. אבל אין פרצופים רדופים כמו שהעין יכולה לקלוט ברחובות העיר.

דאגות הפרנסה הוסרו מכתפו של הפרט ועברו לכתף הקיבוצית; החבר אינו צריך לעמוד לבדו מול חוסר הביטחון של העתיד. מאיר יערי סיכם את הדבר הזה בשלוש מילים. כשהוא דיבר מעל קברו הפתוח של אחד החברים הוא אמר לאלמנה ולילדיה, "אתם לא לבד." אלה לא היו מילים ריקות שנאמרות לעתים קרובות ברגעים רגשיים כאלה. שלוש המילים האלה אמרו בדיוק שמבחינה חומרית לא יהיה שום שינוי בחייה של המשפחה השכולה. לא תהיה פילנתרופיה, לא סידורים כספיים מיוחדים, הילדים ייהנו מכל ההטבות בזכות ולא בחסד. זה עניין רגיל בקיבוץ והדובר התכוון למילים האלה במובן הרוחני. אבל המשמעות החומרית צריכה להילקח בחשבון. האם יש עוד תוכנית ביטחון בעולם מקיפה כל כך? סעיף בתקנון המושב אומר ש"חובתו של המושב לגדל ולחנך את ילדיו של הנפטר, עד הגיעם לגיל שבו הם יכולים לקבל לידיהם את משק

הוריהם ולהתפרנס ממנו, כמו כל המשפחות האחרות במושב. " זהו צעד גדול בביטחון החברתי, אבל למרות הכוונות הטובות, המערך של המושב אינו יכול להתקרב לפשטות של הקיבוץ בעניינים האלה.

זה אם כן מה שאנחנו צריכים להבחין בו כשאנחנו בוחנים את הפרצופים על הדשא בשעת המנוחה הזאת, את הדרת הכבוד הנפלאה שמקורה בחוסר פחד, את הכוח שנותנת הידיעה ש"אתה לא לבד."

הגונג מצלצל לארוחת ערב. ואז, שלוש או ארבע פעמים בשבוע, הגונג מצלצל שוב בשעה תשע. בקיבוץ מתנהלים חיי תרבות ערים. מעולם לא הבנתי איך הם עומדים בקצב: אסיפות או עד חצות הלילה ואז השכמה בחמש וחצי בבוקר. זה לא עולה בקנה אחד עם חיי איכר ואינני מאמינה שהדור הצעיר ימשיך במנהג. זה חלק מהתקופה החלוצית הקדחתנית – כי אפילו הקיבוצים הוותיקים יותר כמו מרחביה עדיין חלוצים בתחומים רבים כל כך, גם אם הביצות כבר אינן. יש דברים רבים כל כך לדבר עליהם, לשקול ולהחליט. וקיצור אינו אחת התכונות האופייניות לדברן היהודי. אבל השלב הקודח הזה נמצא כנראה בירידה. ישנם קיבוצים שסוגרים את האסיפה הכללית שלהם ב-עשר וחצי, גם אם זה באמצע דיון. ויש קיבוצים שעורכים אסיפה כללית רק פעם בשבוע, מה שנראה הגיוני יותר.

במרחביה נערכות אסיפות כלליות פעמיים בשבוע לפעמים שלוש פעמים. בנוסף לכך, יש הקרנות של סרטים, קונצרטים הרצאות, דיווחים של חברים שחזרו מחו"ל. לפעמים יש הצגת תיאטרון בעפולה או ביישוב שכן. הקצב תובעני, אבל החיים מלאי תמריצים. ואז, בערבים החופשיים שלו, החבר אולי ילך לחזרת מקהלה, לתזמורת המנדולינות או לחוג דרמטי. ישנן אסיפות של ועדות; של עובדים בענף מסוים; אסיפות הורים-מורים. אולי הוא ירצה לקרוא ספר. ואולם, אחת השאלות שתיירים נוהגים לשאול היא: "יש להם מה לעשות בזמן הפנוי?" התשובה היא שאם בכל יום היו ארבעים ושמונה שעות, הוא עדיין יהיה קצר מדי. בקיבוץ מתנהלים חיי תרבות מלאים, ערניים, רחבים ודינמיים. השאלה היא אם רבים מהפועלים בעיר יכולים לדחוס פנימה הרבה יותר מזה – או אם הם יכולים להרשות לעצמם יותר.

לפני שנניח לתרבות, צריך להזכיר את עניין הציירים והסופרים. מקומם בקהילה פרובוקטיבי מכדי שנבחן אותו כאן בפרוט. האם קהילת עובדים בשלב התפתחות זה יכולה – או בעצם צריכה – לשחרר אותם מחובתם היומיומית לטובת עבודה יצירתית? כרגע הם עובדים בשעותיהם הפנויות (סידור קל יותר לכותב מאשר לצייר שזקוק לאור) ובנוסף לכל מקבלים כמות משתנה של זמן לעבודתם האמנותית בעונות הפחות בוערות. במרחביה נזכיר את הצייר אריה, שמצייר בחדר עבודה קטן ואטרקטיבי שהוא ריהט בעצמו, וממשיך למלא את המשימות החקלאיות היומיות שלו. כמעט בכל קיבוץ יש ציירים או פסלים; ויש כמה שכישרונם זכה להכרה בתערוכות בעיר. מבחינה זו, המושב לא יכול להתחרות בקיבוץ. לעומת אסיפת הקיבוץ שיכולה להצביע ולאשר לאמן שבועות או חודשים לציור, המושבניק אינו יכול "להצביע" ולאשר לעצמו את המותרות האלה. בסמינר של שלושה שבועות שנערך לא מזמן לפסלים ולציירים בהשתתפות חמישים חקלאים, שאלתי אם יש שם מושבניקים. מישהו ענה, "מושבניק יכול לקחת שלושה שבועות חופש? כולם היו קיבוצניקים."

חגים ופסטיבלים בקיבוץ הם סיבה לצלצולים רבים של הגונג במהלך השנה. ואין מחסור כמדומה בהזדמנויות לחגוג! הם חוגגים את החגים המסורתיים, אם כי לא תמיד בסגנון המסורתי. לדוגמה, ישנם החגים החקלאיים שהקיבוץ החזיר להם את המשמעות התנכית המקורית, כמו חג שבועות שבו מביאים את הביכורים. וישנם חגים חקלאיים חדשים כמו חג הגז ובציר הענבים. וישנם חגים שלא מופיעים בשום לוח שנה. חנוכת חדר האוכל החדש. חתונתו של הבן הראשון במשק או הבת הראשונה. הולדתו של הנכד הראשון. כן, כל אירוע הוא באמת שמחה משותפת.

מסיבת חתונה נערכה במרחביה לפני כמה חודשים לבן הראשון, אמניו, בלונדיני חסון שמנהל את אחת הרפתות. זה היה לילה גדול וכולם נזכרו עד כמה שברירי היה אמנה – כמו גפרור, באמת, ותראו אותו עכשיו, ואיך הצלחנו בכלל לגדל אותו, כי לא היו לנו אז שום בתי ילדים. זאת הייתה שמחה משפחתית עם כמה מאות בני משפחה. אמנה התחתן עם בחורה שבאה בעליית הנוער מיוגוסלביה.

וזה מחזיר אותנו למסיבה ההיא שהכלה שלו הגיעה כמה שנים קודם לכן עם קבוצת הנוער שלה. גם זה היה לילה גדול. מסיבות לפליטים הן תמיד משהו יוצא מן הכלל. בתום המסיבה והשתייה ופיצוח הבוטנים ומעגל ההורה ונגינת החליל והדמעות והצחוק, מתחילים חיי היומיום. הקיבוצים מתאימים במיוחד לקליטת הפליטים האלה. למעשה, אלמלא היו קיבוצים בארץ ישראל, היה צריך להמציא אותם בשביל התקופה הזאת. בתוך משק הבית הגדול ומסביר-הפנים הזה והמסגרת הגמישה, הם מוצאים בדרך כלל את מקומם.

איך מסתדרים במושב עם הסיטואציה הזאת? אני חושבת שצריך להיות זהירים יותר כשמציירים את התמונה. בקיבוץ, ההסתגלות תלויה במידה רבה בפליט – ביכולתו לקבל את החיים הקיבוציים ולהיות חלק מהם. במושב, שהילד או הצעיר נשלח למשפחה מסוימת, ההסתגלות תלויה בשני הצדדים. היחסים שם קרובים יותר, אינטימיים יותר ואישיים יותר, ובהכרח גם רגישים יותר. ראיתי משפחות במושב, בערב הגעתו של הילד המאומץ שלהן, עצבניות כמו חתנים ערב חופתם. ומי יכול לצייר את מראה פניהן המדויק של הנשים שבאו לחכות לאוטובוסים שהביאו את הפליטים. כי יש לזכור שאין במושב בתי ילדים או חדרי שינה לנוער. והבתים קטנים ולעתים קרובות צפופים מאוד והאורח החדש היה נזרק ישר לחיק המשפחה.

יש לי הערכה גדולה למנגנון הקיבוצי המרשים שיכול לקלוט פליטים בלי להפריע למהלך החיים. כל קיבוצניק, בעבודתו הקשה וברמת החיים הצנועה שלו עוזר לאפשר את כל הדבר. אבל הוא אינו צריך להיות מעורב אישית בהסתגלותם אחרי הגעתם, אלא אם כן הוא מעוניין לעשות זאת. בקיבוץ מרחביה, הייתה סוניה לבבי שהייתה אימא, חברה ומדריכה ליותר מקבוצת נוער אחת. כלומר – היא נתנה מלכה החם לקבוצה של כשלושים צעירים.

במושב צריכה להיות סוניה בכל בית כדי שההסתגלות תצליח. לעתים קרובות התרגשתי עמוקות מהגישה הפשוטה של המושבניקים. פעם אחת, מישהו ממושב שדה יעקב, שהסיע אותי בעגלה שלו, אמר שהם קיבלו זה עתה שני ילדים פליטים והיו להם שני ילדים משלהם. אשתו הייתה צריכה לוותר על העבודה במשק כדי להקדיש את עצמה לטיפול בילדים, וכך חלקה בעבודת המשק נפל עליו. "לא קשה מאוד לנשות המושב בסוף שנות הארבעים שלהן להתחיל שוב לגדל ילדים?" שאלתי. תשובתו הייתה, "זה יותר קל מלהיות יהודי באירופה."

לא תמיד זה מצליח. אבל כשזה מצליח, הפליט ימצא בית אמיתי ותחליף למשפחתו, עד כמה שזה אפשרי. אני זוכרת שנכנסתי לכמה בתים במושב בערב לפני שהילדים יצאו לטיול רגלי של שלושה ימים. איזו התרגשות, עם האימהות האומנות המכינות מימיות, תרמילי גב וביצים קשות. אלה היו מטלות יומיות קטנות שאולי זרות לגמרי לקיבוצניק (חוץ מתשומת הלב שהוא נותן לילד שרובם אימצו לבתייהם). בחג שבועות האחרון, נסענו לבית הספר בעפולה לראות את בננו דורון צועד עם זר על ראשו וסלסלת פירות בידיו ואחר כך התמוגגנו מהדקלום שלו. אבל בוודאי לא יותר מציפורה שכנתנו שהתפארה בשלושת ילדיה; שני התאומים שלה ובנה המאומץ, שהיא מחאה לו כפיים במרץ ובלי כל איפוק, כשהוא הופיע בריקוד החיטה. הוא שלח מבט לעברה. באותו חג שבועות היה סוף-שבוע נוגע לב במושב תל עדשים כאשר בנות ובנים מאומצים, שעכשיו עובדים בישובים שנים, חזרו לבתייהם לפגישת מחזור.

עמוד 39: בתי המגורים החדשים בקיבוץ, נבנו מעל מערות עתיקות

סטינו קצת ממסיבת החתונה של אמנה. על כל פנים, הפעמונים שצלצלו למסיבה הזאת הביאו אותנו לסופו של יום בקיבוץ. ועוד מעט שוב יישמע הגונג המבשר את תחילתו של יום חדש. כמו שאמר לי אחד החברים, "הגונג הוא התזמורת שלנו. מי שלא אוהב את זה, לא יכול להיות קיבוצניק."

עכשיו נחזור אל הפעמון במושב – או ליתר דיוק להיעדרו של הפעמון. למרות התיעוב הכללי העמוק לפעמון כשיטה, אני חושבת שלכל מושבניק יש בוודאי ימים קשים שבהם הוא היה רוצה יותר מכל שפעמון יגיד לו, "עכשיו גמרת את העבודה שלך עד מחר בבוקר." ואני מתארת לעצמי שישנם בקרים – אותם בקרים עמוסים שבהם הוא לא יודע מה לעשות קודם – ואז הוא היה שמח אם סידור-העבודה יאמר לו מה בדיוק עליו לעשות היום.

יום העבודה במושב דורש פחות הסבר מפני שהוא דומה ליום בכל כפר חקלאי. המושבניק והמושבניקית אחראים על סידור-העבודה שלהם עצמם. כאן יש פחות התמקצעות מאשר בקיבוץ, אבל כל אחד הוא איכר לכל-דבר. לפעמים בקיבוץ תשמעו תלונה ממישהו שעובד כמכונאי או נהג, שהוא "התרחק יותר מדי האדמה." זה לעולם לא יכול לקרות במושב שבו כל גבר, אישה ואפילו ילדים מבוגרים יותר, נושאים את כל המשק על גבם. יש מקרים – אבל נדירים מאוד – שהמושבניק נקרא למלא חובה ציבורית ואז הוא "מתרחק מהאדמה."

המשק המושבי קרוב לקיבוץ, חוץ מהכבשים שהחקלאי הבודד לא יכול לטרוח לגזוז אותן (לאחרונה, כמה מושבים הנהיגו עדרים שיתופיים). המושבניקים הכי עשירים הם אלה שיש להם את מספר הילדים הגדול ביותר, שמסוגלים להטות שכם. בזמן המלחמה, כאשר כמעט כל בית שני במושב שלח בן או בת לצבא, המשקים סבלו ועל ההורים עברה תקופה קשה. גם כאן, הקיבוץ היה

יכול להתמודד עם מצבי חירום ביתר קלות, מאחר שהחורים שנוצרו מהליכת הקיבוצניקים לצבא נפרסו על פני הקהילה כולה.

אם נאמר שהמשקים האלה הם כמו משקים בכל מקום אחר, לא נדייק לגמרי. החלוציות במובן של ניסויים עדיין נמשכת; המחסור במים בחלק מהמושבים, בייחוד במרחביה, יוצר בעיות ספציפיות; וקיים הרצון להגדלת המשקים כדי לקלוט עולים חדשים. הזכרתי קודם שהתנאים להתמקצעות טובים יותר בקיבוץ מאשר במושב. אבל המושבניק עושה כל מה שהוא יכול במגבלות הקואופרטיב. מישוהו במושב הזה התחיל לטפח פקעות גדולות בשנה שעברה והפיק רווח נאה מכמה דונמים. בכפר יחזקאל, משפחת בן דרור פיתחה משתלת עצי פרי והיום היא אחת הגדולות בארץ.

אשר לבעיית המים במרחביה, לפעמים אפשר לראות מושבניק משקה בלילה אם הייתה הפסקה באספקת המים ביום. זה אופייני לחיים במושב – המטלות לעולם אינן מסתיימות. כאן כל איכר דואג בנפרד ביום יבש. בקיבוץ, דאגת ההשקיה נופלת על מעטים בענף המסוים הזה והאחרים יכולים לשמוע הרצאה או ללכת לחזרת מקהלה בלי לדעת שהגפנים בכרם נמצאות בסכנה.

אחרי פעמון החליבה האחרון במושב, היום תם. אירועי התרבות שמורים בדרך כלל לשבת. הדמוקרטיה פחות לוחצת על הפרט כי האסיפות הכלליות מעטות ורוב העניינים מנוהלים בידי ועדות קטנות. חיי התרבות במושב הרבה פחות אינטנסיביים מאלה שבקיבוץ, למעשה אין מקום להשוואה בנושא הזה. יש ספרייה, ומדי פעם בפעם הקרנת סרטים והרצאות. חלק מהמושבניקים נוסעים לעפולה או לישובים שכנים כשבאות להקות תיאטרון. אבל הלילה כאן מוקדש בדרך כלל לשינה. יש לציין שלא זה המצב בכל מושב. נהלל, לדוגמה, דומה לקיבוץ בחיי התרבות העשירים המתנהלים בו. אבל נהלל הוא המושב הוותיק ביותר, הגדול ביותר ובדרך כלל הבולט ביותר בארץ. המספר הקטן של משפחות במושב מרחביה (בגלל המחסור במים) וההטרונגניות של המתיישבים, שריד מימים עברו, עשויים להסביר את חיי התרבות המנומנים פה. כאשר אספקה חדשה של מים תאפשר לישוב לקלוט משפחות נספות – וביניהן חיילים משוחררים צעירים – התמונה עשויה להשתנות.

גם במושב חוגגים חגים רבים. אבל, הפעמון לא מצלצל. חלקם מציינים אירועים קהילתיים והם נערכים "אחרי החליבה". אבל רבים מהם נחגגים בבית. מסיבת "הנכד הראשון" של הקיבוץ תיחגג במושב בטקס ברית מילה בבית (אם שיחק להם המזל ועלה בגורלם ילד) והשכנים יזרמו פנימה והחוצה לאחל להם מזל טוב. חגי הקציר; ט"ו בשבט; וימים דומים נחגגים בציבור. פסח – החג המושקע ביותר בלוח הקיבוצי כשכל הקיבוצים מנסים להתעלות זה על זה ועל עצמם – הוא אירוע ביתי ומשפחתי במושב. ואיזו מהומה סביב היין והמצות והגפילטע פיש ונוצות עופות מתעופפות! וההגדות הן הגדות מסורתיות מוכתמות ביין, שראו פסחים רבים. במושב תל עדשים – ואולי גם באחרים – הסדר השני נחגג במשותף.

מדי פעם בפעם שמענו את פעמוני המושב והקיבוץ מצלצלים ביחד. כשפורצת דליקה בשדות התבואה או במקום אחר, הפעמונים בשני הישובים נשמעים כמו הפעמונים של אדגר אלן פו "פעמוני אזעקה קולניים – מתחננים בזעקה לרחמיה של האש." כמה מפחידה יכולה להיות אש בשדות בעונה היבשה!

והיה אותו חג פורים ב-1946 שהפעמונים קראו לחברי הקיבוץ והמושב לעלות לגליל, לעזור למתיישבי מצודת ביריה הדתיים להשיב לעצמם את אדמתם לאחר שהשלטונות גירשו אותם ממנה. ובבוקר יולי לוהט ב-1946 צלצלו הפעמונים בשני הישובים וקראו לחברים ללכת למזרע. במהלך חיפוש שעשו הבריטים, חברי מזרע רבים נעצרו; הקיבוץ והמושב שלחו אנשים לעזרה בעבודות המשק.

לא מזמן, הפעמונים בשני הישובים צלצלו לקרוא לחברים לחג המים הגדול. אני חושבת שהיה לפעמונים צלצול דומה ביום ההוא – "פעמוני זהב – איזו שמחת עולם הם מבשרים בצלצולם" – כי כך או כך, בקהילה קיבוצית או בקהילה שיתופית, לא יכולה להיות שמחה גדולה יותר מבואם של מים למרחביה אחרי שלושים וחמש שנות יובש.

חיי משפחה

בואו נבחר ב"בחור פוגש בחורה" כנקודת מוצא לוגית ופיקנטית להשוואה בין חיי המשפחה בשני הישובים. נניח שדויד מהקיבוץ, בתחילת שנות העשרים לחייו נפל בקסם עיניה היפות של שולמית שעדיין לא מלאו לה עשרים (כי הצעירים בארץ ישראל מקדימים להינשא). אותו דבר עצמו קרה גם ליונתן מהמושב שהתאהב בגומות החן של נעמי. הזוגות נולדו באותו ישוב; או אחד מהם בא עם קבוצת פליטים; או שהם נישאים ב"נישואים מעורבים" עם בנים ובנות מישובים אחרים.

העניין הזה של "נישואים מעורבים" רלבנטי בימים אלה כאשר בני קיבוצים ומושבים במספר רב מגיעים לגיל הנישואים. זה יוצר סיטואציות משעשעות כי הדברים תמיד מסתדרים בסוף, ואהבה אמיתית מוצאת את דרכה. אם מדובר בנישואים של בן משק עם בת משק, מי יעזוב את קיבוץ, הבחור או הבחורה? הנאמנויות לקיבוץ מושרשות עמוק בילידי הקיבוץ. האם הבחור צריך לנהוג באבירות או שהבחורה תנהג כדרך המסורת הישנה ותלך בעקבות בעלה? השאלה מי עומד "לגנוב" את האחר היא בעלת עניין למבוגרים בשתי הקבוצות. אני יודעת על מקרה אחד שבו נדחו הנישואים כמעט בשנה בגלל השאלה הזאת. בסופו של דבר, הבחורה ויתרה, אבל כשנולד התינוק, היא נדדה הלוך ושוב בין הקיבוץ שבו נולדה לבין ביתה החדש. במקרה של נישואי מושב-קיבוץ, מעולם לא שמעתי על קיבוצניק שעובר למושב. מושבניקים-לשעבר שהלכו בעקבות בני זוגם אל הקיבוץ, אומרים שמדובר בתקופת הסתגלות ובינתיים, גם הם רצים הביתה בכל תירוץ כדי ליהנות מקצת פרטיות, כמו שאמרה אחת הבנות, "כמה נעים לפשוט על המקרר הפרטי שלך בלילה." אבל היא התרגלה במהירות למקבילה הקיבוצית של "הפשיטה על המקרר" – הקומזיץ במטבח הקיבוצי עם שאריות ארוחת הערב, בתיבול שיחה טובה.

אבל בואו נפשט את העניינים ונניח ששני הזוגות באים מאותם הישובים, בין שהם קיבוצניקים ובין שהם מושבניקים, התנהגותם בתקופה המסוימת הזאת מתנהלת על פי דפוס אוניברסאלי. בקיבוץ, הוא יפגוש אותה בחדר האוכל בערב ואז הם יפרשו להם וילכו לחורשת האורנים, לכרמים או לשדות, תלוי במצב הרוח ובעונה. במושב, הוא עשוי לפגוש אותה כשהם מביאים חלב למחלבה ואז הם יצאו לטיול דומה. שני הזוגות יגלו באופן בלתי נמנע את הירח והכוכבים. אין הרבה שירי אהבה בעברית כי הצברים נרתעים מסנטימנטליות במנות גדושות. אבל ישנם שירי הלל וגעגועים לגליל ולנגב שהמלודיות שלהם רגשניות במידה מספקת ללוות מילות חיבה בין אוהבים.

ההבטחה ניתנת. מעתה ואילך, דרכם של שני הזוגות נפרדת. החתונה בקיבוץ פשוטה בהרבה מזו שבמושב; ראשית, גם הוא וגם היא בטוחים שהם נבחרו בגלל אהבה טהורה, מאחר שלא להוריו ולא להוריה אין נכסים ארציים ולא זכויות לירושה פרטית. הכנסה, מקום מגורים, רהיטים, תלות בהורי החתן או הכלה – דבר מכל אלה אינו נכנס לתמונה.

אז אין מה לעשות חוץ מלהודיע לוועדת החדרים על רצונם להמיר שני חדרי רווקים בחדר משפחה אחד. למרות תנאי הצפיפות, הוועדה תאשר את הבקשה בזריזות וכנראה גם בחיוך רחב. כי אם כל העולם אוהב את האוהבים, הקיבוצים אינם יוצאים מן הכלל הזה. למעשה, דומה שהם

מרוצים עוד יותר מכל האחרים. בשבילם, זה אומר נכדים; הניסוי הקיבוצי מכה שורש; דור שלישי להמשיך את הדרך.

ועכשיו לחתונה. המילה חתונה אינה נושאת איתה את המשמעות המסורתית של "זר פרחי תפוז, הינומה לבנה וטבעת זהב". מצד שני אין בה שום דבר מהאגביות או הנוגשלבטית המיוחסת ליחסים הזוגיים בקיבוץ. זה נושא שיש לו השלכות רבות כל כך, שאפשר לתארן בפירוט רב או בקיצור נמרץ, ואני חייבת לבחור באפשרות השנייה. אם, לפני כמה עשרות שנים, נלווה איזה זוהר לחוסר-הרשמיות של הכניסה לחיי זוגיות בקיבוץ (והיה פחות ממה שנדמה) הרי שהיום המטוטלת נוטה לצד השני. גם בקיבוצים היותר רדיקליים של השומר הצעיר יש אירועים שיכולים להידמות למסיבות חתונה, אף על פי שהם נקראים בשם אחר. הצעירים עצמם רוצים משהו שיציין את כניסתם לחדר המשפחה. בקיצור, נראה שיש מרד נגד מרד ההורים. הזוג עשוי ללכת אל הרב ביישוב שכן, אם כי זה נתון לבחירה אישית, שאין לה שום קשר לקבוצה. ואז, יכולה להיות מסיבה קטנה בחדרם של בני הזוג; או שיכול להיות אירוע גדול בחדר האוכל, בייחוד אם הזוג נולד בקיבוץ. אני נזכרת בחתונה בכפר גלעדי בסביבות חנוכה, של בת קיבוץ עם טייס אמריקאי, עכשיו חבר כפר בלום. העליצות הגיעה לשיאה בריקוד על השולחנות. עוד חתונה גדולה הייתה בבית אלפא כשרועה פלסטיני התחתן עם נערה פליטה מבלגיה.

אז שולמית ודויד מופיעים לחתונתם בכגדי השבת הרגילים שלהם. הנגר של הקיבוץ וחבריו הוסיפו אביזרי נוחות ל"דירת הכלולות" כגון כוננית ספרים או מגורת קריאה ואגרטל פרחים. חיהם כזוג מתחילים.

זה הרגע הכי לא מתאים לשאול את השאלה – בכל זאת, מה עם גירושים? נניח שהזיווג לא היה עלה יפה? הגירושים פשוטים כמו הנישואים. הם יכולים פשוט להודיע לוועדת החזרים שהם רוצים עכשיו להמיר חדר משפחה אחד בשני חדרי רווקים. עדיין מוקדם מדי לנבא מה יקרה בדור של דויד ושולמית. אבל אנחנו יודעים שלמרות הדיבורים על החופש בעבר, שיעורי הגירושים היו נמוכים ביותר – נמוכים יותר מאשר מחוץ לקיבוץ. כיוון שהשיקולים החומריים הוסרו מהפרק, יש כמובן פחות סיבות לחילוקי דעות. כיוון שהזאב לעולם אינו נכנס בדלת (או שהוא נכנס בכל הדלתות ולכן הוא מפחיד פחות), האהבה אינה צריכה להתעופף דרך החלון. סיבה נוספת היא הילדים. ידוע היום שבת הילדים הטובים ביותר אינם מבטלים את הצורך של הילדים בהוריהם; זוגות שנפרדו הם טרגיים בקיבוץ כמו בחוץ. למעשה, זוגות פרודים יכולים להיות עוד יותר טרגיים לילד בקיבוץ שגדל להאמין בשוויון מלא. אם לחברים שלו יש הורים שגרים יחד בחדר, למה לו אין, שואל הילד, הרגיל לקבל את חלקו השווה בכל דבר. דעת הקהל בקיבוץ (והיא חזקה) מביטה בעין רעה על פירוד לאחר שנולדו ילדים. אם חוסר התאמה או המשולש הנצחי אינם מותירים ברירה, אפשר לפרק את המשפחה בלי הרבה רעש וחיי הילדים, כלפי חוץ, ממשיכים כמו שהיו קודם.

עכשיו נחזור אל נעמי ויונתן מהמושב שהתארסו – כן, כאן יש בדרך כלל אירוסים עם כל התוספות. על החתונה הזאת יש יותר לספר ופחות להסביר מפני שהיא דומה לחתונות כפריות בכל מקום אחר. לפני הכול עליהם להחליט אם הם יגורו עם ההורים שלהם או עם ההורים שלו (שגם אלה וגם אה משתוקקים כנראה שהם יגורו איתם כי, חוץ מהסנטימנט, זה אומר ידיים עובדות למשק שיכול עכשיו לפרנס עוד משפחה). או שאולי הם יקבלו חלקת אדמה במושב ויתחילו להקים משק משלהם. אם כך, הסידורים יהיו פשוטים מאשר אלה של זוג הצעיר ביישוב פרטי. הקצאת האדמות וההלוואות לציווד מהמוסדות הלאומיים נעשים בשבילם דרך המושב. והמיכון החקלאי, שנמצא בבעלות משותפת, יעמוד לרשותם מההתחלה, כולל הטרקטורים והקומביינים האדומים החדשים מאמריקה שעושים רושם גדול מאוד בעמק.

אולי מדובר בבני זוג הרפתקניים שבחרים להיות חלוצים כמו שהיו אימא ואבא, והם הולכים לאיזה ישוב חדש שזה עתה עלה על הקרקע. בדרך כלל זו מכה להורים, מאחר שהמושב בנוי על זה שהילדים ימשיכו את מלאכת ההורים. ובכל זאת, כל מושבניק שזוכר את עצמו כפי שהוא היה לפני עשרים שנה לא יכול להתנגד לשאיפה הזאת. בלבם, ההורים גאים שהם העבירו את הרוח החלוצית לילדיהם, גם אם זה שולל מהם את העזרה שהם זקוקים לה בבית. מושבניק אחד שבנו נמצא בישוב חדש בנגב ובתו בישוב חדש בגליל, ניסח זאת כך, "סתם להמשיך במושב לא סיפק אותם. הם הרגישו שהם לא עושים מספיק למען הארץ. אני יכול להתלונן?" בכללותו של דבר, המשפחות במושב גדולות מהמשפחות בקיבוצים, מה שעוזר להתמודד עם הבעיה של ילדים חלוציים.

נחזור עכשיו לנעמי וליונתן שמתכוונים, כך אנו מניחים, להישאר במרחביה. החתונה כדת וכדין. הנשים אופות ימים מראש; יש המולה רבה סביב הבאת הבירה והיין. הזמנה כללית נתלית על לוח המודעות במחלבה. ביום החתונה, כולם מתייצבים עד אחד. הרב המזוקן מגיע ברוב הדר מעפולה – הכלה לובשת לבן – החופה מוקמת בחוץ – הכוס נשברת – כולם יושבים סביב שולחנות ארוכים, אוכלים ושותים מתחת לעצים, ורוקדים הורה כל הלילה. הזוג נוסע בדרך כלל לירח דבש. ואז הם חוזרים ומתחילים את חייהם כזוג נשוי.

נחזור לדויד ולאשתו - ה"חברה" שלו (כמו שאומרים בקיבוץ). מבחינתם החיים נמשכים כמדומה, כלפי חוץ, כאילו לא קרה דבר. בשלב הרומנטי הזה, אולי הם ינסו להתחרות זה בזה בגילויי התחשבות ואדיבות כמו ניקוי החדר, השקיית הפרחים, הבאת הבגדים המלוכלכים למכבסה, צחצוח נעליים ביום שישי, או הליכה למחסן לקבל את מנת הסיגריות. אבל כאן מסתיימות החובות הביתיות שלהן. אה כן, בכמה קיבוצים עכשיו, הטלאת גרבי השבת נעשית באופן פרטי- אז היא תעשה זאת, או הוא, או שכל אחד יטליא את שלו.

עמוד 47: הברושים של "שביל האוהבים" במרחביה

שולמית אינה צריכה להתחרות בבישול של אימא; כי שתיהן אוכלות בחדר האוכל. אם הקוגל לא לטעמו, זה לא עניינה. חוץ מזה, אולי הם לא יאכלו ביחד אם הם מסיימים את עבודתם בשעות שונות. אין כאן שאלה איך היא תנהל את כספי הבית מפני שאין כסף כזה חוץ מכמה לירות שמקבל כל כחבר כדמי כיס שנתיים שמשמשים בדרך כלל למתנות או לטיולים. היא לא צריכה ללמוד לקנות בחוכמה או בכלל כי היא ובעלה מקבלים מהקיבוץ הכול, מסיכות שיער ועד סכיני גילוח ורהיטים. אין שאלה של חותנים וחותנות מפני שגם הוריהם הם יחידות עצמאיות נפרדות, שהקבוצה דואגת למחסורם כחברים עובדים, או בקטגוריה של "זקנים". אז שולמית ממשיכה בעבודתה הקודמת, והתואר החדש שלה כאישה נשואה אינו משנה במאומה את שגרת יומה.

הוא הדין בדויד שלא צריך לחשוש שלפתע ימצא את עצמו כ"ראש משפחה". ואם שולמית תתלונן פעם שממש "אין לה מה ללבוש" – הוא יכול לשלוח אותה למחסן הבגדים. קרוב לוודאי שאף בעל לא נהנה ממותרות כאלה מאז האדם הראשון שהפנה את חווה לעץ הבגנה (כן, הוכח שהעלה שלבשה חווה היה בגנה ולא תאנה). אם מדברים על חווה ועל מחסן הבגדים – בגדי הנשים השתפרו בהחלט בשנים האחרונות. האישה בקיבוץ כבר לא בולטת בבגדיה הפשוטים כשהיא באה העירה. תקציב הביגוד עדיין נמוך (במרחביה, לדוגמה, ארבע עשרה לירות בשנה לבגדים, מצעים, לבנים ונעליים). אבל יש בקיבוצים תופרות מומחיות ולפעמים גם חייט לשעבר מלודז' או מווינה. האישה בוחרת את סגנון הבגדים שלה במסגרת התקציב. אם תיכנסו לחדר האוכל בערב שבת תראו שהקיבוצניקית היא אישה אינדיבידואלית כמו המושבניקית שבדרך כלל תופרת את בגדיה בעצמה. בדרך כלל, מרגישים את התרופפות הלהט החלוצי בקרב הנשים בקיבוצים מבוססים. עכשיו הן מקדישות תשומת לב לגיזרה, לתסרוקת; ובכמה קיבוצים כל אחת מקבלת גרבי משי; ובכמה קיבוצים, בשנים האחרונות, מחלקים גם קרם פנים למי שמבקשת.

עכשיו נחזור לזוג במושב שזה עתה חזר מירח הדבש. הם יצטרכו לעבור את אותן הסתגלויות ביתיות שעובר כל זוג במקום אחר. אם הקוגל לא טעים, האשמה תיפול בוודאות על נעמי. גם יונתן ירגיש שימי הרווקות שלו חלפו ושהוא חייב לשאת על כתפיו את האחריות למשפחה. למרות שמדובר במושב שיתופי, הוא לא יכול לחמוק מהעובדה שהוא עומד עכשיו ברשות עצמו. הצלחת המשק תלויה ביוזמה שלו ובמידה רבה מאוד בשאלה אם הבחירה שלו באשתו הייתה חכמה וטובה. דרך ארוכה וקשה מחכה לשני המושבניקים האלה.

לא מזמן דפק על דלתנו זג צעיר וביקש לשאול מזוודה. הם סיפרו שהם מתכננים "טיול גדול" בארץ ישראל, מהחולה עד הנגב, בלי לשכוח את בינגו, הפיל בגן החיות של תל אביב. "אתם מבינים, יכול להיות שזה יהיה הטיול האחרון שלנו ביחד לעוד הרבה שנים." זה נשמע מבשר רע. אבל קרה משהו חמור יותר מקניית פרה וכמה תרנגולות. זאת הייתה השקת המשק שלהם. חיות משק וגידולים דורשים טיפול מתמיד. המושב אינו יכול לספק עזרה לימי חופשה. ואז זה אומר שאולי יעברו שנים עד שהם יצליחו לצאת שוב לחופשה של ממש ביחד. השכנים שלי, אסתר ומרדכי נסעו לפני זמן לא רב לראות את נכדם החדש בשישי-שבת. זאת הייתה הנסיעה הראשונה שלהם ביחד מאז ירח הדבש. כמובן, חבר הקיבוץ אינו קשור בצורה כזו. הוא מקבל חופשה שנתית של שבועיים (שמצטמצמת לעתים לעשרה ימים אם יש מחסור בכוח עבודה).

עכשיו נדלג על שנה-שנתיים, ונניח ששולמית ונעמי מצפות לתינוק. הן באות לביקורת במרפאה של קופת החולים של ההסתדרות ומטופלות אצל אותו רופא שמשרת את שתי הקהילות. תקופת ההיריון שלהן תהיה שונה למדי, אם כי על השאלה מי עשתה עסקה טובה יותר תלויה רק בטמפרמנט האישי.

לנעמי במושב, התנאים אינם אידיאליים כל כך. היא ממשיכה למלא את חובות הבית והמשק כרגיל. משפחתה, אם יש לה, והשכנים, יושיטו יד בשעת הצורך. אבל גם הם עסוקים

מאוד, והיא עושה כמיטב יכולתה בכוחות עצמה ועובדת עד הרגע האחרון. בחודש האחרון, הבית כבר עובר לשליטת התינוק: מכינים את החדר או פינה בחדר, תופרים בגדים קטנים אחרי יום העבודה, או קוראים על הטיפול בתינוק. אבל האם היא מוכנה להתחלף עם אחותה בקיבוץ? בשום אופן לא. היא נהנית מההכנות כמו לקנות או לקבל בהשאלה אמבטיה שבה היא עצמה תרחץ את התינוק. מה הטעם ללדת תינוק, היא תשאל, אם את הולכת לתת את כל התענוג של הטיפול בו למטפלת?

שני התינוקות נולדים בבית החולים "העמק", במרחק הליכה מהישובים. בקיבוץ מודיעים בשמחה על לוח המודעות בחדר האוכל שמרחביה התעשרה בעוד בן או בת; שמחה קהילתית אמיתית. בימי ההתאוששות שלה בבית החולים, שולמית מנצלת את הזמן לקריאה ומקבלת ידידים שבאים לאחל לה מזל טוב. היא אינה צריכה לדאוג למשק הבית, לבעלה או למשק – הכול מתנהל כשורה בלעדיה. כשהיא באה הביתה, החדר שלה מקושט בפרחים והשולחן עמוס עוגות ויין. את התינוק שמים בבית הילדים, ושם מטפלים בו במסירות.

שולמית מקבלת עכשיו שישה שבועות חופשה שבהם אינה צריכה לעשות דבר חוץ מלהניק את הילד ולחזור לכושר. בסוף התקופה הזאת, היא עובדת חצי יום בלבד אם היא מניקה חמש פעמים ביום. כלומר, כל הנקה נחשבת לשעת עבודה ושעות העבודה שלה מתרבות ככל שמתמעטות שעות ההנקה. התינוק נמצא עכשיו בידיים מנוסות ואחרי שהוא נגמל, היא חוזרת לעבודתה הקודמת.

ואילו נעמי, אין ספק ש"חסרונה" הורגש יותר בימי אשפוזה בבית החולים, וגם היא שאלה את עצמה איך הם מסתדרים בבית. כי הבית סובב סביבה. מעמדה המרכזי בולט בייחוד במושבו שבו העבודה השכירה אסורה.

וכך, נעמי חוזרת למשוך בעול ולמלא את המטלות המרובות שלה ברגע שהיא יכולה שוב לעמוד על רגליה. עכשיו היא צריכה לטפל בתינוק בנוסף לבית ולמשק; ואין ספק שתינוקות נוספים יבואו בקרוב. אבל אין ספק שהיא מסכימה עם המושבניקית שכתבה לפני זמן מה, "אנחנו נושאת בעול של חיים קשים. אבל אסור לבלבל בין הרעיונות: קושי אינו שיעבוד וקלות אינה חירות."

וכך אנחנו משאירים את נעמי ושולמית ללכת לדרכיהן הנפרדות. האחת תמצא בוודאי את סיפוקה בניהול ביתה ובגידול ילדיה אבל תחת עול החיים הקשים; האחרת תמשיך בדרך החדשה של חיים שיתופיים שנועדו לתת לה חיים חופשיים יותר, רחבים יותר וקלים יותר מבחינות מסוימות. אבל, החופש הזה לפעמים מהווה סכנה דווקא. במקרים רבים, הקיבוצניקיות מרגישות חוסר סיפוק. העסק הקטן של כינון הבית עם שגרת הפרטים הקטנים שאינה נגמרת מובטח למושבניקית, אבל נשלל ממנה. לכן עליה למצוא את גאולתה בעבודה שתפצה אותה, להיעשות מעין אשת קריירה, או לאבד את עצמה בהיבט הרחב יותר של התנועה הקהילתית. חלק מנשות הקיבוץ הצליחו וחלקן נשארו בונות-קנים בלי קן. למרות דיבורן האמיץ והמלומד לעתים על האידיאלים השיתופיים, אפשר לדמות אותן כמולכות בביתן ושואבות מזה את סיפוקן. בסופו של דבר, "נשות קן" הן המין השכיח ביותר בעולם ולא מן הנמנע שכמה מהן נדדו אל הקיבוץ והלכו שם לאיבוד.

איך משפיעות שתי המערכות האלה על חיי המשפחה? לעתים קרובות, אני הולכת מוקדם לקחת את החלב שלי אצל אסתר בידיעה שהכד שלי עדיין לא יהיה מוכן. אני אוהבת לעמוד זמן מה ברפת בערב ולהתבונן בה ובבעלה חולכים יחד את הפרות. לפעמים הם חולכים בדממה ולפעמים הם משוחחים על עבודת יומם מעבר לגבן הרחב של הפרות, מה הם סיימו ומה נשאר למחר. מרכיב מוכר של משקים חקלאיים חסר כאן – "הפועל השכיר". וכך הם חולקים את כל העבודה ביחד, שניהם. אם אנחנו רואים אור ברפת אחרי חצות, אנחנו יכולים לשער שזאת "תורנות

מלריה". בני הזוג שומרים לפי התור כל הלילה, משדלים את הפרה החולה ללגום יין וקפה שחור. אין ביטוח מלא לפרה טובה ומוות של כמה פרות ברפת יכול להחזיר את המושב כמה שנים לאחור. שכם אל שכם, הזוג במושב מבצע אינספור עבודות ביחד: נוטעים עצי פרי; גוזמים את הגפנים; שומרים על העופות מפני התייבשות כשהאינקובאטור פועל בדצמבר; מוסקים את הזיתים. בגלל האקלים והעבודה המאומצת, הם בדרך כלל מזדקנים בטרם עת וצוברים מחלות. וכך הם עוזרים זה לזה בהתקפי שיגרון או דלקת מפרקים.

בנוסף לזה, צריך להצטמצם ולספור כל גרוש. במשק פרטי, ההצטמצמות נגמרת כשהמשק עומד על הרגליים. במושב זה אחרת, כי הקהילה מנסה להתקדם ולהגדיל את יכולת הקליטה שלה. כבישים, מדרכות, בתי-עם ומתקנים אחרים שנוספו במושבים לרווחת החברים העלו מאוד את המסים. כמו שאמר לי מושבניק אחד, "האיכר הפשוט בארצות אחרות קוצר את התבואה ואז מתאים את ההוצאות שלו לגודלה של ערימת השחת. כאן המצב הפוך, מפני שאנחנו חלוצים. אז אנחנו קובעים את התקציב שלנו ואז מזיעים כדי שערימת השחת תכסה את המס שהטלנו על עצמנו."

ההצטמצמות הזאת – העבודה היומיומית – גידול הילדים – יצרו בסיס חזק של חיי משפחה במושב. בסופו של דבר, בגלל חיי המשפחה האלה מושבניקים רבים נמצאים שם בכלל. חלק מהם היו לפני כן חברי קיבוץ. הם עזבו פשוט מפני שהם רצו בית משלהם ואת הזכות לגדל את הילדים שלהם עצמם. האנשים האלה הלכו בלי שום אשליות על התעשרות או אפילו על חיי נוחות בסוף הדרך, כי ההנחה הבסיסית של המושב מונעת זאת. רובם יודו שלקיבוץ יש יתרונות משלו מבחינה כלכלית, הגנתית, עבודת המשק וקליטת עולים. הפיצוי שלהם על הבחירה בדרך הקשה יותר היא שהם שימרו את המשפחה כיחידה במובן המסורתי. לכן חתונות-הכסף של מושבניקים – והיו כמה כאלה בזמן האחרון – כשהילדים והנכדים מתכנסים יחד – הן אבני דרך משמעותיות המעידות על העובדה שגם המסגרת החברתית הזאת נחלה הצלחה.

ומה על חיי המשפחה בקיבוץ שמרכיבים מרובים רבים כל כך של חוג המשפחה חסרים בהם? האם יש חתונות-כסף בקיבוץ. האם יש להן אותה משמעות כמו לזוגות במושב? השאלה הזאת מזכירה לי הזמנה לחתונת-כסף באחד מיישובי העמק הוותיקים יותר. זה היה אחד הקיבוצים היותר חופשיים, שנבחר לעתים קרובות כרקע רדיקלי אקזוטי לסיפורים על חיי הקיבוץ. החברים שלי לא זכרו מתי בדיוק הם עברו לחדר משפחה. יש להם עכשיו ילדים ונכדים. המטוטלת נעה בחזרה לעבר חיי משפחה שמרניים וסנטימנטליים. הם מתכוונים לחגוג את חתונת-הכסף-שלהם. היא אמנם לא בישלה לו את ארוחותיו או גיהצה את חולצותיו, אבל יש ביניהם קשרים חזקים. מסגרת החיים שונה והדגשים שונים. אני זוכרת מבקר מאנגליה שהעיר, "הכול ממש נהדר. אבל זה לא יתאים לי. אני מרגיש ש'ביתי הוא מבצרי'." חבר הקיבוץ ישיב שכל הקיבוץ הוא מבצרו הכללי וחדרו שלו הוא מבצרו הפרטי.

אולי ההעדר הזה של שולחן משפחה מסורתי הוא אחד הדברים שהמבקר מן החוץ מתקשה ביותר להבין אותם. הקשר בין בני אדם לבין המזון שהם אוכלים עמוק יותר מהחומר עצמו. הטבואים והטקסים המאגיים המקיפים את אכילת הלחם מחזירים אותנו אחורה לשחר החברה האנושית. לא פשוט לנפץ תרבות עתיקה כזו. במידה מסוימת, הקיבוצים עשו זאת. הם הסירו את הדגש מהשולחן והעבירו את השיחה המשפחתית אל החדר, אל המדשאה, או אל הכרם. ואולם, מסורת הארוחה המשפחתית מסרבת לגווע. התעלמותם המוחלטת ממנה הייתה, בחלקה, תולדת הנסיבות. נכון, לא יהיה ניתן להחיות את מועצת המשפחה בחדר האוכל הקיבוצי. אבל יש חזרה לאחור. בקיבוצים ותיקים יותר שבונים חדרי אוכל חדשים ונוחים יותר, הנטייה עכשיו היא לטובת שולחנות קטנים יותר ו"מקומות קבועים" שפירושם שזוגות יאכלו יחד במקום שכל אחד יתיישב בכל מקום שכרגע פנוי במקרה. כמו כן, בקיבוצים רבים, הקומקומים החשמליים לא נחשבים עוד

ל"חטא". הפריט הקטן הזה השיב לחיים את ספל התה או הקפה האינטימי בחדר, אם כי יש שעדיין לא רואים בעין יפה את המנהג הזה.

אנחנו מוצאים, אם כן, את חיי המשפחה מתרכזים סביב החדר שבו נפגשים בני הזוג בדרך כלל אחרי הצהריים לאחר שסיימו את עבודתם, והילדים באים מבית הילדים ונשארים עם ההורים עד שעת ההשכבה.

כשאנחנו מדברים על חיי משפחה עלינו להביא בחשבון קבוצות גיל. אני חושבת שכמה התפתחויות שנחשבות ל"נטיות" אינן אלא תוצאה מכך שאנשים הזדקנו והתעייפו. בקיבוצים צעירים יותר, רוב החיים מתרכזים סביב חדר האוכל. הם עושים זאת לא דווקא מתוך חיבה מיוחדת לחברה הקיבוצית אלא מתוך החברותיות הנורמלית של כל הצעירים בכל חברה. בזמן האחרון, נקודת הכובד עברה אל החדר שבו נפגשת המשפחה עם חברים קרובים. אין זה אומר – כמו שלעתים סבורים – שהם נהפכו לבורגנים משמימים, אלא פשוט שהם מתבגרים. אני זוכרת מישהו בגיל העמידה שלרוע מזלו קיבל חדר על שפת הבריכה החדשה. כאשר מסיבות שחייה לאור הירח התחילו להפריע לו, הוא הועבר משם. אבל זמן קצר לאחר מכן נבנה מועדון לנוער במרחק כמה דלתות מחדרו החדש. ואז הוא התפרץ וזעק, "הבקשה היחידה שלי היא – אל תקברו אותי בין צעירים! אני רוצה לשכב בשקט ובשלווה עם הזקנים." וכך, במרוצת הזמן, חייהם של הוותיקים מתרכזים יותר ויותר בחדרים.

הילדים בקיבוץ יוצרים בדרך כלל את אותו הקשר בין ההורים כמו במקומות אחרים, למרות מסגרת גידולם השונה כל כך. צריך רק להסתכל על פניהם של בני זוג שבנם חוגג את יום הולדתו השלוש עשרה או יוצא לתורנות שמירה בפעם הראשונה; או מתקבל כחבר משק מן המניין; או נכנס ל"חדר משפחה". זו שמחה קבוצתית כמובן. אבל שניהם ימשיכו להתלחש על זה כל הלילה.

יש סיפור על אדם שלאחר שהוא מונה את חצי תריסר החוליים שהוא סובל מהם, מסיים ואומר, "אבל היבלת בכף הרגל שלי היא שמטרידה אותי באמת." אחד התפקידים של חדר המשפחה הוא לטפל ב"יבלות הקיבוציות" האלה. נושאים גדולים נידונים באסיפה הכללית. אבל מה עם בעיות היומיום הקטנות, החיכוכים, הדברים המעצבנים? יהיה טיפשי לומר ש"יבלות" כאלה לא קיימות או שהקיבוצניק הממוצע הוא מעל הטרדות האלה. אם כן, הוא יהיה לא רק בן למסגרת חברתית חדשה – הוא יצמיח כנפיים. אני סבורה שהבית כאן הוא נמל מבטחים שבו כל ההיבטים החיוניים של חיי האדם חייבים להתאים לדפוס כללי ושבו עליו לחבב רבים ככל האפשר מחבריו ולסבול את האחרים באורך רוח.

ה"יבלות" הקהילתיות האלה עשויות לנוע בין משהו גדול כמו להישלח לעבודה לא נעימה או לא הולמת ועד לדבר טריוויאלי כמו הכלב של השכן שעוקר את הפרחים שלך. מטרדים בקיבוץ דומים מאוד לאלה שמחוצה לו. אנשים לומדים לנגן בסקסופון או בחליל בדיוק כשאתה רוצה לנוח או לקרוא, וזמרות סופרנו מתאמנות בקולות גבוהים. אנשים משקים את הדשא לאט מדי ואתה לא יכול להשתמש בצינור. הילד שלך עושה עוגות בוך על המרפסת המסודרת ששייכת לרווק המסודר ואתה צריך להזכיר לו שילדים תמיד יהיו ילדים. אתה לא יכול לעזוב אם השכן לא מוצא חן בעיניך; וגם לא לצעוק מעבר לגדר; ואפילו לא לבנות גדר אחורית. בסופו של דבר, האיש הוא יותר משכן; הוא חבר בחברה. אז אתה משחרר קיטור בשיחה עם אשתך בנמל המבטחים של חדר המשפחה. יכול להיות שאתה עובד לצדו של מישהו לא נחמד. אולי תגלה שסידור העבודה נאלץ לדחות את החופשה המגיעה לך זה מכבר. כחבר ממושמע בקבוצה אתה משלים עם זה. אבל בחדר, אתה יכול לרטון בחופשיות.

אני זוכרת שראיתי קיבוצניק מכין כלובים לגן חיות קטן על הדשא מחוץ לחדרו; צב, ארנבות, קיפוד ותקוות גדולות לצבי. "זאת הנקודה המושבניקית שיוצאת החוצה אצל כל קיבוצניק", הוא הסביר בצחוק.

גם כאן, יהיה טיפשי להתכחש לקיומה של "הנקודה המושבניקית". היא עשויה להיעלם בדור הבא. אבל הדור הזה לא נולד בקיבוץ. ה"נקודה" הזאת היא עניין עדין. כשזה מתבטא בתחביבים, מעודדים את זה עד כמה שאפשר. אבל איפה נגמרים תחביבים לא מזיקים כמו גן החיות ומתחיל האינסטינקט הרכושני? מתי מתנה מקרובי משפחה או מחברים מבחוץ היא דבר פעוט חסר ערך ומתי היא לא הוגנת כלפי כל היתר שאין להם? האם מותר לקבל במתנה גרבי משי כאשר הנשים האחרות מסתפקות בגרבי כותנה? המתנות האלה של גרבי משי אילצו לאחרונה כמה קיבוצים לחלק גרבי משי לכל החברות. אז זאת אכן בעיה "הנקודה המושבניקית" הזאת בכול קיבוץ. בדרך כלל היא נידונה בחדר כאשר אחד מבני הזוג מפיל אותה, כמו השוטר בפאנץ' וג'ודי.

לדוגמה, היה קיבוצניק שקיבל רדיו מקרובים באמריקה. עד כאן, הכול טוב ויפה. בלא מעט חדרים יש רדיו עכשיו. אבל זה קרה שבוע לאחר שהמקבל כתב מאמר התקפה נלהב בעלון הקיבוץ נגד מקלטי רדיו בחדרים שצריכים, לדעתו, להימסר לידי הקבוצה. מה עושים במשבר הלא-צפוי הזה? האם עליו לשמור על כבודו ולוותר על הנוחיות הזאת של האזנה לרדיו בחדרו? עכשיו כיש לו רדיו משלו, האם הוא באמת רואה בזה חטא כלפי הקיבוץ? זה סוג הדברים שעליהם אתה מדבר עם אשתך בחדר. וכמובן, יש כאן יותר מרדיו. יש כאן אורח חיים. עד כמה יכולה המערכת להתגמש?

לא מזמן, בביקור בישוב צעיר, הבחנתי בקומקומים חשמליים ובמכשירי רדיו "פרטיים" בכמה חדרים. על שאלתי קיבלתי את התשובה: "הקיבוצים הוותיקים עדיין מוטרדים מדברים שאנחנו פשוט לא שמים לב אליהם." האם הצעירים האלה בטוחים יותר בעצמם ולכן אינם מודאגים מ"הנקודה המושבניקית" הזאת? או שנתנית אצבע אחת טוביל ללקיחת כל היד? מוקדם מדי לשפוט, אבל יש כאן חומר למחשבה. בכל מקרה, רוב הקיבוצים הולכים בצעדים איטיים, והדרך טעונה חיפושים עצמיים; וחלק גדול מזה מתרחש בחדר שהוא הלובי של העצרת הכללית. אולי רתמתי את העגלה לפני הסוסים כשהדגשתי את הדברים הקטנים האלה שקושרים בני זוג יחד בקיבוץ ועושים את החדר שלהם לחוף מבטחים מיוחד מאוד. אבל אני חושבת שהנושאים הגדולים יותר מובנים יותר וכבר זכו לדיון נרחב. בני הזוג עזרו להפוך שממה למשק פורח; הם השתתפו בהקמת צורה חדשה של חברה ואחוזה; הם היו שותפים לסכנות ולעייפות כבדה ולניצחונות גדולים. החלוציות הזאת על האדמה נעשתה גם במושב. לכן הדגשתי כאן את החלוציות בחיים הקולקטיביים הייחודיים לקיבוץ.

החיים בקיבוץ, חלקם חזון וחלקם עבודה יומיומית מפרכת; נוהגים לפאר את הדברים הגדולים ולהצניע את הדברים הקטנים. החזון הוא מה ששומעים באסיפות הכלליות וקוראים בספרים. על השגרה היומית המפרכת – ה"יבלות" – "הנקודה המושבניקית", מדברים בחדרים. אי אפשר להפריד את החזון מה"יבלות", כי הכול מכלול אחד. כאן אפשר לומר באמת שהשלמות מורכבת מדברים פעוטים ושהשלמות אינה דבר פעוט. הקיבוצניק בשר-ודם (בניגוד לקיבוצניק האידיאלי) מודה בקיומם ובחשיבותם של הדברים הקטנים האלה שבכל פעם צריך לכבוש אותם מחדש למען שלמותם של החיים בצוותא.

ובכן, אלה החוטים הקושרים יחד זוג בקיבוץ. חלקם משותפים לעולם החיצוני וחלקם תוצר ייחודי של הדפוס הקיבוצי. בני הזוג שחוגגים את חתונת הכסף שלהם בקיבוצים היום חלקו יחד רבע מאה שנים עשירות בחזון ובמעש.

ילדים

קבוצה של ילדי מושב וקיבוץ נסעו לכנס ספורט ברכבת. בצהריים פתח אחד הקיבוצניקים מיכל קרטון וחילק כריכים ופירות, עטופים בנייר פרגמנט. ואז המושבניקים פתחו כל אחד את הארוחה שלו, למי יותר ולמי פחות, חלקן ארוזות היטב וחלקן בשקיות נייר מוכתמות במיונז או בחרדל. הארוחות של ילדי הקיבוץ היו מאוזנות בקפידה ומחושבות הודות לאישה שזה היה תפקידה. הארוחות של המושב הייתה תלויה באישיות, במצב הרוח ובזמן שעמד לרשותה של כל אחת מהאימהות ובהעדפות האישיה של הילד: חמוצים, נקניקיות, כנף עוף או אפילו חתיכת דג מטוגן. אחד המושבניקים הצעירים הסתכל על שורת הילדים מולו ואמר בזלזול, "תראו, כולם אוכלים אותו הדבר! תראו מה זה קיבוץ." התשובות שהגיעו מהצד הקיבוצי של הספסל כללו תקציר של קולקטיביות, אחווה, כריכים שווים לכולם, והסתיימו באמירת ניצחון, "תראו מה זה קיבוץ באמת."

הצטינה הקטנה הזאת נחרטה במוחי כתיאור פשוט של שתי קבוצת הילדים. הילד בקיבוץ מתחנך על פי מחשבה רציונאלית ואידיאולוגיה והוא נהנה ממותרות ופינוקים, אף על פי שאולי חסר לו לפעמים המגע האישי המשתמע מהדג המטוגן ההוא. הילד במושב מתחנך על פי התבונה והאמצעים של הוריו, לטוב ולרע. ילדי הקיבוץ, הגדלים בקבוצה, נהנים מיתרונות וממותרות שאף בית במושב לא יכול לחלום עליהם. מצד שני הילד במושב נהנה מגישה חופשית להוריו. כשילדי הקיבוץ יוצאים לטיולים עם המטפלת, הם משמשים דוגמה לילדים מטופחים; וכשהם באים מבית הילדים אחרי שנת הצהריים הם נראים כאילו יצאו מקופסה, נקיים ומצוחצחים. מבקרים בקיבוץ תמיד מתרשמים מהילדים האלה, המקרינים בריאות וניקיון, הישג עליון של המערכת הקיבוצית.

כשילדי המושב באים לשחק עם בני, אני נזכרת בסרט הנעורים ההוא, "הכנופיה", כי הם אוסף מגוון של מטופחים ומוזנחים. כל ילד טבוע בחותם ביתו. נימוסיו או העדרם, תספורתו או העדרה, לחייו הוורודות או החיוורות, למרות המזון המשקי, מספרים אם אמו מצליחה להחזיק את ראשה מעל ים המטלות. לילד אחד יש אופניים חדשים נוצצים. חברו הקטן, שאביו אינו מאמין בקניית צעצועים או שאינו יכול להרשות לעצמו לקנותם, אכול קנאה ונאלץ להסתפק בגלגל עגלה ישן.

אבל כשאני מזכירה להם ללכת הביתה לארוחת ערב, הם פוצחים בשיר פרידה מסורתית, "הביתה בשמחה רבה, לראות אימא לראות אבא." למרות קולותיהם הלא תואמים, זאת מוזיקה שמימית באוזני, כי פירושה שהשקט והשלווה יורדים על ביתי ועל בני. וכשאני עוקבת אחריהם במבטי לאורך הדרך אל בתיהם, זה נראה לי הפיצוי הגדול ביותר שמקבל הילד במושב – לחזור אחרי המשחק "הביתה" לארוחת ערב ולמיטה בבית הוריו. עם שקיעת החמה, הילד במושב עוזב את "הכנופיה" ואילו הילד בקיבוץ אפילו הולך לישון כאחד מהקבוצה. עלי להוסיף שיש ילד קטן אחד שתמיד מסרב ללכת הביתה כי, "ארוחת הערב לא תהיה מוכנה ממילא." זה סיפור ארוך על משפחה שהתפרקה – אם חורגת ובית שאינו בית. הוא מוזנח באופן שהמערכת הקואופרטיבית אינה יכולה לעזור. זה לא יקרה לילד בקיבוץ.

מבחינות רבות, אפשר להשוות את ילדי המושב לילדים במשקים חקלאיים בכל מקום. הם גרים בבית ולומדים בבית הספר בכפר, שנתמך על ידי כל חברי המושב אם יש להם ילדים בגיל בית הספר ואם לא. הם מתחילים בגן כשהם בני שלוש ומסיימים בית ספר תיכון כשהם בני שמונה עשרה. בשנתיים האחרונות הם לומדים חצי יום ועובדים במשק חצי יום. בתי הספר האלה דומים בסוגם ל"בית הספר האדום הקטן" [בתי ספר שהוקמו בארה"ב בשנות העשרים של המאה הקודמת, ודגלו בחינוך מתקדם על פי משנתו של ג'ון דיואי]. יש מועדונים, מקהלות, חוגים

דרמטיים וספרייה. ואף על פי כן, ילדי המושב פשוטים יותר וחי התרבות במושב פחות ערים מאלה שבקיבוץ, כי העבודה החקלאית היא הגורם השולט בחייהם. הם קרובים יותר לצורות המסורתיות של החגים היהודיים לעומת הילד בקיבוץ, שחווה את החגים באינטרפרטציה קיבוצית. עם סיום הלימודים בתיכון, המושב חדל לממן את חינוכם. חלק גדול מהם ממשיך בלימודים, בדרך כלל בבתי ספר חקלאיים – הבנות הולכות לנהלל, והבנים למקווה ישראל או לכדורי.

עמוד 59: משיטים סירת נייר בבריכת החבצלות [בקבוץ] [בריכת אוכמא לבבי ז"ל]

חינוכו של הילד במושב מכוון בראש ובראשונה לעבודת האדמה שנחשבת לעיסוק הנעלה ביותר ולבסיס האיתן היחיד לבניית המולדת היהודית. העבודה במשק אינה תוספת ללימודים כמו בקיבוץ, אלא חלק בלתי נפרד מחיי הילד. הוא אינו נותן שעות ספציפיות לענף מסוים כמו הילד בקיבוץ. אבל מגיל צעיר מאוד – בדרך כלל כשהוא בן עשר – מוטלות עליו משימות והוא מרגיש שהוא אחראי עליהן, לפחות בחלקן. כשהוא בן ארבע עשרה או חמש עשרה, הוא כבר איכר לכל דבר.

אני נזכרת שצעירים מהקיבוץ ומהמושב הלכו לסייע לישוב קרוב שהיה זקוק לעזרה. כשהם נשאלו באיזה ענף מענפי המשק הם מיומנים, צעירי המושב היו משועשעים. הם יכולים לעבוד בכל ענף ולהפעיל כל מכונה חקלאית, בתנאי שהיא לא הגיעה מאמריקה רק היום. ההזדמנות לראות אותם עובדים יחד הראתה שצעירי המושב יכלו לעבוד קשה יותר, מהר יותר ביוזמה גדולה יותר מאשר צעירי הקיבוץ. לאחר מכן, הצעיר מהקיבוץ גבר על בן המושב, אבל בדרך כלל רק כמומחה לענף מסוים.

הילד במושב פחות מטופח ומפונק מהילד בקיבוץ, בעצם, הוא אינו מפונק כלל. נכון, במושב, כמו בכל מקום בארץ ישראל, הילד הוא סמל התחדשות החיים העבריים ושום הקרבה לא נחשבת גדולה מדי בעיני ההורים לטובתו של הילד. שליחת הילדים לבתי ספר חקלאיים בגיל

שמונה עשרה, בדיוק כשהם יכולים להביא תועלת רבה בבית, אינה דבר קל לחקלאים. אבל חוץ מזה, מחייו של הילד במושב חפים מכול המותרות וסממני הנוחות שנהנה מהם הילד בקיבוץ. נתיבו של המושב ישר וחד סטרי – לייצר איכרים.

ילדי המושב חולקים דיור ומזון עם הוריהם, בהשוואה לקיבוץ ששם מגורי הילדים לפעמים גורמים לשאר הישוב להיראות עלוב לעומתם. ילדי המושב עובדים קשה בגיל צעיר והם גאים בעצמאותם. אחד מהם, בן שלוש עשרה, חסון, אמר לי: "בזמן שלילדי הקיבוץ עדיין יש מטפלת שדואגת להם, אנחנו עוזרים לנהל את המשק." ואחר אמר לי בארשת ניצחון, שכשטלפנו באותו יום מהקיבוץ לשאול אם יש במושב מישהו שיכול להפעיל מכונה חקלאית מסוימת כי חסרות להם ידיים עובדות. "באמת, כל ילד בכול מושב יכול להפעיל את זה," הוא הסביר. הילד בקיבוץ, לעומת זאת, נוטה לראות בשכנו מהמושב כפרי נבער.

כמובן, הבנות במושב עוזרות לאימותיהן והן "נשים קטנות" מיומנות כבר בתחילת שנות העשרה שלהן. החובות שלהן נחסכות מהבנות בקיבוץ שעבודתן בענפי המשק פחות קשה. ילדי המושב הבוגרים עוזרים לטפל בילדים הקטנים יותר, ואילו בקיבוץ כל ילד חי ב"בית" של בני גילו. לעתים קרובות הקיבוצים "נסוגים קדימה". ראיתי את זה בקיבוץ צעיר שעשה ניסוי וערבב את הגילאים בקבוצה אחת, ובכך יצר מעין משפחה. באופן כזה הילדים היותר מבוגרים טיפלו בצעירים ונאמר לי שזה פיתח אצלם אחריות ועודד רוח מסוים באופים. זה כמובן מושג במושב מכורח הנסיבות, מינוס תיאוריה.

חיו של ילד בקיבוץ שונים תמיד מהחיים "בחוץ", אואזיס של שיתוף בעולם של חטוף לפני האחרים. מהרגע שהוא מבקר בפעם הראשונה בעיר ומתפלא למה בעלי חנויות מוכרים את מכולתם במקום לחלק אותה, או כשהוא מבולבל מהמטבח הפרטי בבית דודתו הוא חש שהוא "שונה". הילד במושב מרגיש בבית בעולם כי העובדה שהוא "חי במושב קואופרטיבי" אינה יוצרת הבדל מוחשי בשגרת חייו. הוא לומד בגיל צעיר – ומקבל כמובן מאליו – שחברי המושב מקבלים עזרה בשעת הצורך ושלעתים קרובות אביו חייב להמתין בסבלנות למכונה שהוא זקוק לה עד ששכנו האיטי יסיים לעבוד איתה. כיוון שאין דיבורים או אפשרות לצבור עושר, מוחו אינו פועל בכיוון הזה. אז הוא נעשה "ילד קואופרטיבי" וגדל להיות איש קואופרטיבי באופן טבעי יותר מילד הקיבוץ שצריך לדלג מעל משוכות גבוהות יותר.

אם נסכם את ילד המושב, נראה לי שמעמד האיכרים האמיתי – כלומר, טיפוס ספציפי של איכר ידען ומשכיל – יבוא מבין שורותיהם. למעשה, כשאני רואה אותם עוברים על יד ביתנו בדרך לשדות, נראה לי שהאיכר נברא כבר בדור הזה.

חינוכו של הילד בקיבוץ – והילד עצמו – הרבה יותר מסובך ופרובוקטיבי. אי אפשר לסווג אותו כאיכר, אי אפשר לסווג אותו בכלל. כיוון שהקיבוצים העזו יותר עם ילדיהם, הם השיגו יותר בכמה כיוונים וחשפו את עצמם ליותר טעויות בכיוונים אחרים. בקיבוצים הוותיקים יותר, המייסדים זוכים לסיפוק עצום כשהם רואים את נכדיהם מושרשים במערכת הקולקטיבית.

ואולם, הקיבוצים נוהגים בחוכמה רבה ואינם רואים את בית הילדים כמוסד מוגמר. הם כל הזמן בוחנים ומעריכים אותו מחדש. בין שאתם מאמינים שגידול הילדים בקיבוץ בצורתו הנוכחית הוא הצלחה ובין שלא, זהו ניסוי חשוב מאוד שבו נלקחה בחשבון בעצם כל תיאוריה מקובלת לגידול ילדים. כמה מהן הושלכו לפח תמיד וכמה הוחזרו במחשבה שנייה. ההתבוננות מקרוב במעבדת החינוך הזאת (כמו שעשיתי אני כשהילד שלי היה שם כמה שנים) היא התנסות מרתקת. שלבים מסוימים מילאו אותי בהתפעלות ועל שלבים אחרים אמרתי "אולי אני נעשית כבדה – אבל אני מעדיפה את הדרך הישנה."

חיי של הילד בקיבוץ עוברים עליו בבית הילדים, שהוא לומד לקרוא לו "הבית", אם כי אני מאמינה שהוא רואה את החזר של הוריו ששם יש לו פינת צעצועים פרטית כביתו האמיתי.

הוא מתחיל בבית התינוקות, מתקדם לפעוטון ואחר כך לבית הילדים, ומסיים ב"מוסד" (תיכון עם פנימייה). עם סיום הלימודים הוא נעשה חבר עובד שווה זכויות בקיבוץ שלו, אולי עם שנת שירות בעיר או בישוב אחר.

בתי הילדים בדרך כלל הם דוגמה ליופי ונוחות, עולם ילדים של ממש שבו אפילו כיורי הרחצה מותאמים לילדים. בכמה מהם הוזמנו אמנים לצייר ציורי קיר. כאן, עם שפע צעצועים, מדשאות, ערוגות פרחים, עצים, נדנדות, הם גדלים בגן עדן קטן שכנראה מן הסתם מעולם לא הושג במקום אחר על ידי פועלים למען ילדיהם. הם חיים באופן מוסדר לגמרי עם ארוחות, שנת צהריים ושינה על פי לוח זמנים. יש מטפלות שדואגות להם, חוץ משעות אחרי הצהריים ושבתות שהם מבלים עם הוריהם. מעריכים שיש עובד אחד על כל שלושה ילדים (כולל כביסה, בישול וכיו"ב). זה מייקר מאוד את השיטה מול רבות מנשות המושב שמטפלות בשלושה ילדים בנוסף לכול חובותיהן האחרות. עכשיו שכמה משפחות בקיבוץ מגיעות לארבעה ילדים, נראה שיהיה צריך לעשות שינוי כדי לאזן את התקציב, כי בקצב הזה האישה לא תוכל לבצע עבודה שתשווה לטיפול בילדיה. כמובן אין הנהלת חשבונות אישית כזו בקיבוץ, אבל הנוסחה המקובלת של "עובד אחד לשלושה ילדים" נראית גבוהה מדי ולא תוכל להכיל את הגידול בשיעור הילודה.

ההתניה הקולקטיבית מתחילה למעשה בעריסה כאשר תינוק אחר חוטף רעשן והמטפלת פועה לאוזניים שעדיין לא מבינות, "תן ליעקב לשחק קצת ברעשן." הבסיס הזה של שיתוף הרעשן אינו עוזר כעבור כמה שנים כשיעקב רוצה את הקוביות או את האוטו בשעה שיצחק שקוע במשחק איתם. ידוע שילדים נולדים עם אגו חזק לשימור עצמי, גם בקיבוץ. לכן השנים הראשונות הן הקשות ביותר, כי הילד מתבקש שוב ושוב לחלוק עם אחרים, והוא אינו מבין למה. הצעצועים הרבים והמורכבים אינם פותרים כמדומה את הבעיה כי יצחק תמיד ירצה מכונית מסוימת בדיוק כאשר יעקב משחק בה ושום שיירה של מכוניות אחרות לא תפייס אותו.

מבחינה זו, לילד במושב, המשחק עם גלגל או מכונית עשויה מקופסאות גפרורים שהוא יכול קרוא לו "שלי", קל יותר. ההתנגדויות האלה יכולות לקרות בכל גן ילדים או מעון יום, אבל שם מדובר בכמה שעות בלבד. כאן הוא צריך להיאבק על זכויותיו מהרגע שהוא פוקח עיניים ועד שהוא עוצם אותן. לפעמים זה מאבק על מכונית; לפעמים על מקום ראשון בתור למקלחת; לפעמים רק על תשומת לבה של המטפלת.

במרוצת הזמן, הוא לומד להחליף את "שלי" ב"שלנו" ויודע מדוע זה אומר יצירת חברה טובה יותר. למעשה, עצם הרעיון של ילדים מקופחים הוא מעומעם, וידוע להם רק מספרים כמו "דויד קופרפילד". הם רואים כמובן מאליו שילד של אלמנה או ממשפחה מפורקת זכאי ליהנות מאותן יתרונות שנהנה מהם כל אחד אחר. במשך כמה שנים, היחס לכסף ולמסחר היה ממש מרענן ואוטופי. אני זוכרת באיזו נאיביות מקסימה הבן שלנו, בימי הקיבוץ שלו, פנה לערבי ברכבת שהוציא לחם מכפלי גלימתו: "חבר, תן לי קצת." ועד היום הוא מבולבל ואפילו נעלב כשאני משלמת לאסתר בעד אספקת המזון החודשית שלנו. "אבל היא חברה שלנו – ויש לה יותר חלב וביצים ממה שהיא צריכה." הסברתי לו את המחיר הגבוה של המזון לעופות אבל לא הצלחתי לגבור על הרעיון הקיבוצי המושרש שמי שיש להם פשוט צריכים לתת לאלה שאין להם. זהו בסיס נהדר לאופי. אבל, לדאבוננו, הילד יהיה חייב ללמוד לאחר מכן שזהו גן העדן הקטן הפרטי שלו שנדיבותו לא תוכל לחרוג מעבר לגבולותיו, ושגם הוא, כחבר קיבוץ, ימכור חלב.

אחרי השיעורים הראשונים שלו בנתינה ושיתוף, הילד לומד על אצילותה של העבודה. אמו יכולה לעבוד במטבח או במזכירות ויהיה לה אותו מעמד. חוץ מזה, מקום העבודה עשוי להשתנות בחודש הבא. כבר בגיל רך הוא לומד לכבד ולהוקיר עבודה פרודוקטיבית שתהיה אחד היסודות לחייו העתידיים.

קו הגבול בין הכיתה לבית מטושטש למדי משום שהילדים תמיד תחת השגחה. הלימוד מספרים והלימוד מהחיים משולבים בחוכמה. יש להם חברת ילדים, שהם מנהלים אותה בעצמם עד כמה שאפשר, על פי הקווים של חברת המבוגרים. הילדים מטילים עונשים אלה על אלה כשיש צורך והרצון לזכות בדעה טובה של החברה מרתיע התנהגות רעה.

ימי בית הספר מלאים ואינטנסיביים. הילדים לומדים על פי "שיטת הפרויקטים". כל המקצועות (כימיה, פיזיקה, כלכלה, גיאוגרפיה, ציור והיסטוריה) נלמדים ביחס לפרויקט. שלושה חדשים מוקדשים לכל פרויקט ויש שלושה במהלך כל שנה. לדוגמה, שני פרויקטים בשנה שעברה היו "כבשים" ו"זיתים". הם מתחילים ללמוד תנ"ך בגיל תשע. מחוץ לתוכנית הלימודים, יש מוזיקה, דרמה, שחייה וענפי ספורט אחרים. יש המון טיולים ברגל, מחנאות, ולפעמים מחנות קיץ על שפת הים. מגיל צעיר הם מעבדים את גינת בית הספר וכשהם מגיעים לתיכון, הם מפעילים את הגינה של בית הספר על בסיס תשלום ומוכרים את התוצרת לקיבוץ.

החגים תופסים חלק גדול בחיי הילד, ובפרט החגים החקלאיים. אמנם בר-המצווה אינו מצוין בדרך המסורתית, אבל מציינים אותו בכמה קיבוצים בחגיגות מסוג זה או אחר. חלק מהקיבוצים שולחים את ילדיהם לתיכון מרכזי כמו ה"מוסד" של משמר העמק שהוא אחד מהתיכונים לדוגמה. ואולם, ככל שגדל מספר הילדים, הקיבוצים מקימים בהדרגה תיכונים משלהם, כגון בית הספר התיכון היפה שנפתח במרחביה בשנה שעברה, ולפני כמה שנים בבית אלפא. בשלב הזה, ימיהם ולילותיהם מלאים כל כך עד שנראה שאין להם בכלל זמן "לשבת או להסתכל". על כל פנים, החיים מלאים וגדושים וברור שטיפוס חדש יצמח, וקרוב לוודאי זה לא יהיה האיכר המושבניק.

מהם היחסים בין ההורים לבין בית הילדים? בחלק מהקיבוצים, בית הילדים נחשב למטרה בפני עצמה, יצירת חברת ילדים כהכנה לחברה הקולקטיבית הגדולה יותר. בקיבוצים אחרים, הוא נחשב לאמצעי להשגת מטרה. כלומר, הוא מאפשר לאישה לעבוד ולהשתתף בחיי התרבות של הקיבוץ בלי הפרעה. בין אלה הזאת נזכיר את דגניה (הקיבוץ הוותיק ביותר בארץ) שהילדים ישנים שם במגורי הוריהם, ואת עין חרוד ששם הם ישנים עם ההורים החל מגיל שש. בדגניה, להורים יש חדר נפרד לילדים, ואילו בעין חרוד, יש מרפסת שינה. לדעתי, שני הקיבוצים האלה מצאו את שביל הזהב – חיים קולקטיביים במשך היום, שקט, ביטחון והשפעת ההורים בלילה. כמובן, הקבוצות הרואות בבית הילדים מטרה בפני עצמה מתנגדות להדגשת ההשפעה ההורית שעלולה לגרום מהשפעת הקבוצה.

לפני עשר שנים, כשאזרתי אומץ ושאלתי קיבוצניקים, "ומה עם השיטה של דגניה?" התייחסו אלי במקרה הטוב כאל כופרת ובמקרה הרע כאחת מהחוץ שבכלל לא מבינה. הלינה המשותפת נחשבה לעמוד יסוד של המערכת. היום נראה שיש עניין גובר בכיוון של דגניה ועין חרוד. אני סבורה ששני גורמים בלבד מונעים פשרות והתגמשות בנושא הזה. ראשית, זה אומר הודאה בטעות בשלב בסיסי מאוד של המערכת. שנית, השינוי יהיה קשה מבחינה טכנית ויקר ובעצם כמעט בלתי אפשרי כרגע, כי הוא כרוך במתן חדר נוסף לכל חבר.

מהם הכישלונות של בית הילדים, שנראה אטרקטיבי כל כך מבחינה אסתטית? לפני חמש עשרה שנה, יוסף ברץ מדגניה כתב, "עד עצם היום הזה, הגישה של אישה אל בית התינוקות עדיין היא אבן הבוחן של התאמתה לחיים בקיבוץ. אפשר לשפוט אותה ברגע שנולד הילד הראשון שלה, ולא כל האימהות עומדות במבחן. הרגלים עתיקי יומין אווזים את האם הצעירה בציפורניהם. מקננים בה כל מיני פחדי-שווא וחששות שמא הילד שלה לא יקבל את הטיפול הנאות. את הפחדים האלה אפשר לגרש רק על ידי בית תינוקות היגיני ומצויד כראוי באחריותן של מטפלות מנוסות שיהיו סבלניות מאוד ודיסקרטיות במגען עם האימהות."

זה נכתב בדגניה שבה הילדים ישנים עם הוריהם. עד כמה מודגשים כאן פחדי-השווא האלה לעומת הילדים. חוץ מזה, מספרן של המטפלות המנוסות פיגר אחרי הגידול באוכלוסיית הילדים, ולא היה אפשר לצפות שכל מטפלת בקיבוץ גדול היום תהיה "סבלנית ודיסקרטית מאוד" כמו במשפחת דגניה הקטנה לפני חמש עשרה שנה.

הכללות הן דבר מסוכן וצריך לומר בפשטות שהשיטה אידיאלית לרבות מנשות הקיבוץ שמאמינות בה באדיקות או שלא קורצו מהטיפוס האימהי, או שעוסקות בעבודה יצירתית או ציבורית. אבל האישה הממוצעת - ואני מאמינה שהן מהוות את הרוב - תהיה מוכנה ללכת רחוק ככל שתמצאו בחלוציות, הקרבה ועבודה קשה, אבל בכל הנוגע לילד שלה היא מיושנת כמו אימה וסבתה. בין הנשים הצעירות מאוד שאינן מרגישות מחויבות להגן על אידיאולוגיה, שומעים לפעמים הודאות כנות כמו זו של אם צעירה בקיבוץ חדש: "לא, אני משתדלת לא להיות חברה בוועדות. רוב הנשים מעדיפות להשאיר את הדברים האלה לגברים כדי שיישארו לנו כוחות רעניים לילדים שלנו."

אימא קיבוצניקית צעירה אחרת - בת שש ליתר דיוק - נשמעה אומרת לחברתה בזמן משחק, "את יכולה להיות אימא של הבובה. אני אהיה המטפלת, אז אני אטפל בה."

בסופו של דבר, ההורים בקיבוץ מבליים יותר זמן עם ילדיהם מההורים במושב, או אולי יותר מהורים בכל מקום אחר. איפה עוד יש להורים שעות ארוכות למשחקים ולהקראת סיפורים? אם כן, איפה המכשלה? כיוון שילדים הם בני אדם ולא שעונים. אי אפשר למדוד בשעות את הסיפוק שהם שואבים מהוריהם. כשהם באים מבית הילדים בשעה ארבע השמחה גדולה. אבל אחרי חצי שעה הם אולי יתפתו למאה ואחת הסחות-דעת שהחיים במשק מציעים - זו יכולה להיות עונת הטלאים או קציר השחת, או שהנערים היותר גדולים משחקים כדורסל. ואז, מהר מאוד, "שעות המשפחה" היקרות מתעופפות להן והם חוזרים לבית הילדים. כשהילדים מתבגרים מעט, נאמר כשהם בני אחת עשרה או שתיים עשרה, הם אמורים להיות עסוקים ב"פעילויות" והאמהות יגידו בגאווה מעורבת בצער, "הבן שלי עסוק כל כך עד שאני לא רואה אותו יותר משעה בשבוע." היא אומרת את זה בגאווה, כמובן, כי הילדים הכי פופולאריים, הכי נמרצים, והכי חברותיים הם אלה שאין להם זמן להגיד שלום להוריהם.

בהנחה שהילד אינו מבלה שלוש או ארבע שעות עם ההורים, לא נראה שזה פותר את הבעיה. יש משהו ראשוני בקשר בין ילד להורה בשעת הדמדומים הקסומה הזאת לפני שהוא שוקע בשינה. יש בו שילוב של נמנום וערנות. הוא מלא רשמים ווידויים. הוא פשוט יצור שונה ממה שהוא היה בשעה ארבע אחרי הצהריים. עשר דקות איתו עכשיו יכולות להיות משמעותיות בשבילו ובשביל אימו יותר משעות אחרי הצהריים כשהוא רוצה ללכת לראות מה קורה בסילו. אני חושבת שמתעלמים מהפרט העדין הזה כשאומרים בנאיביות, "ההורים והילדים בקיבוץ נמצאים ביחד כך וכך שעות." איזה שעות? האם אפשר למדוד או לספור אותן? ואם החיוך המשמעותי הראשון של הילד קורה בשעה אחרת ביום? לעומת זאת, לאישה במושב אין "שעות" פנויות לילדיה. אבל יש את הרגעים האלה פה ושם, יחסי התקשורת הטבעיים של אימא שגם כשהיא עסוקה מאוד צריכה להאכיל את ילדיה ולהשכיב אותם לישון. ולילדים יש את הביטחון העמוק הזה שבא כמדומה מעצם נוכחותה של האם, גם כשהיא עייפה מדי לספר סיפור או לשחק דמקה.

הקיבוצים הכירו בבעיית שעת ההשכבה הזאת. שתי שיטות נהוגות, וחסידי כל אחת מהן יאמרו בדרך כלל, "לשיטה שלנו יש חסרונות משלה - אבל היא הטובה מבין השתיים." בקיבוץ הקיבוץ המאוחד, ההורים רוחצים את ילדיהם ומשכיבים אותם לישון. זה מאפשר סיפור או שיר ערש על יד המיטה. אבל עם חמישה עשר ילדים וכשלושים הורים שמסתובבים בחדר, אפשר לתאר את הבלגן. וכל זה מתרחש בדיוק כשהילד צריך להיות רגוע. מה גם שבשעה הזאת היתום חש את חסרון ההורה בצורה החדה ביותר.

בקיבוצי השומר הצעיר נפטרו מכל זה וההורים נפרדים מהילדים בדלת בית הילדים, והמטפלת משכיבה אותם לישון. זה מסודר יותר וקר יותר. כשעומדים מחוץ לחלון בית הילדים כדי לצותת (מה שעשינו כזרים רבים, אם כי אף קיבוצניק שמכבד את עצמו לא יעשה זאת) אפשר לשמוע את המטפלת שרה שיר ערש בסיטונות לכולם, ובמשך זמן רב לאחר מכן שומעים את הילדים מחליפים ביניהם את "הרשמים והוידויים" היקרים האלה שמוטב שהיו נופלים על אוזניים מעריכות יותר. לדוגמה, כשאחד מהם שאל, "מי יותר חזק, שמשון, טרומפלדור או אמניהו (הבן הבכור במרחביה)" לא היה מי שייתן לו את התשובה הנכונה.

על הרקע הזה עלינו לשקול רק בקצרה את "פחדי השווא" האחרים של ההורים הממוצעים בקיבוץ ובייחוד את אלה של האם. מבחינות רבות, בית הילדים נשאר בגדר "תעלומה" למרות המגע הקרוב בין ההורים למטפלות ולמורים. אני בספק אם יש מקום אחר שבו מרבים כל כך לדבר על הילדים. אם הן בישנים מדי, או תוקפנים מדי, או רזים מדי, או מרטיבים במיטה, או סובלים מסיטי לילה, או מוצצים אצבע – זה עלול להפוך לבעיה. זה בגלל "תעלומת" בית הילדים. אולי קיים איזה מניע נסתר להתנהגותו, סיבות שהאם המודאגת יכולה רק לנחש, או לשמוע עליהן מיד שנייה, על חייו במשך עשרים שעות של היממה. מצד שני, המטפלת עשויה לתהות על השפעת ההורים שגם היא בוודאי חזקה. אולי הם מקדישים תשומת לב רבה מדי לתינוק חדש והאח הגדול נוקם על ידי הרטבת המיטה? הגישה לכל בעיה היא רצינית ושקולה, עם תשומת הלב הראויה לפרויד. אף אחד לא יבקש לחזור לשיטת המלקות הפשוטה יותר. ובכל זאת, כאשר כל דבר מרפלקסים ועד חוסר תיאבון נשקל על רקע פרוידיאני (ולא תמיד על ידי מומחים), ילדים רבים נעשים מתוסבכים להחריד. זה כמובן שונה לגמרי מפשטנות-היתר של המושב ששם הוא יקבל עוגייה כשהוא היה ילד טוב ויד כבדה על ישבנו הקטן כשהוא היה רע. צריכה להיות איזו דרך ביניים.

ההצצה הקטנה הזאת מבעד לחיצוניות האדריכלית היפה של בתי הילדים לא צריכה לטשטש את התמונה היותר גדולה של אלפי ילדי קיבוץ נהדרים שגדלים לתוך חברה שתהיה אחת הסקטורים החזקים ביותר של ארץ ישראל בעתיד. עדיין אני נושאת בזיכרוני את חגיגות חצי היובל לתל יוסף כשראינו את שלוש מאות הצעירים שהתכנסו בחדר האוכל. אז שוכחים להקשיב לנאומים ורק מתבוננים בפנים של הצעירים הנאים האלה, פרי השוויון השלם וההזדמנויות לכולם.

עמוד 69: ילדות משתזפות על סרקופג עתיק [בקבוץ]

"האם הילדים עוזבים את המושבים או את הקיבוצים שלהם?" השאלה הזאת נשאלת לעתים קרובות. מעריכים שתשעים אחוז מילדי המושב נשארים במושב שבו נולדו, ואילו רוב העשרה האחוזים הנותרים ממשיכים לעסוק בחקלאות במקום אחר. אם בן קיבוץ עזב אי-פעם את קיבוצו (אלא אם כן הוא או היא מתחתנים עם בני קיבוץ אחר) אני לא שמעתי על זה. הקו המנחה אותם הוא להמשיך במלאכה הגדולה שהוריהם התחילו בה – ואת זאת הם עושים. לכולם יש נקודה משותפת גדולה אחת – אהבה עמוקה למדינה הזאת שהם בונים ביחד ונכונות להקרבה עצמית במקרה הצורך. גם בקיבוץ וגם במושב, הצעירים שהגיעו לבגרות מיהרו להתגייס לצבא במלחמת העצמאות.

העמק

ארבע שנים חלפו מאז אותו יום במאי כשבאנו לעמק. היו שינויים מעטים בלבד בבית אליהו חוץ משכבה נועזת של צבע ירוק והסרתם של שניים מתוך ששת העמודים במרפסת החזית – נגר בעל תושיה גילה שלא היה להם שום תפקיד. סיפורי הבית באו אל סופם עם מותו של אליהו שנטמן ביום דצמבר קודר בחורף שעבר בבית הקברות במרחביה. השנים התנהלו להן בקצב שקט משהן. פיקניקים בערבי הקיץ במטע הסמוך. שעות קסומות של שירה ודיבורים בלילות ירח על הגג הקטן שלנו. מסקנו זיתים בשלהי הקיץ ואחר כך מחצנו אותם, כדרך הערבים, כדי לזרז את כבישתם. המודרניים משתמשים בסודה – אבל איך אפשר להשוות את הטעם התפל הזה לזיתים המחוצים שפנימיותם העמוקה ביותר מותססת בעזרת

שום ופלפלים אדומים. ואיזה עיסוק משמח יותר יכול להיות יותר ממחיצת זיתים, למישהו שרוצה להתעצל באופן לגיטימי.

הים הפתאומי של הרציות זהובות שצמחו בחצר אחרי הגשמים הראשונים; חיפוש כלניות – את האדומות אפשר למצוא בכל מקום אבל את הוורודות והלבנות אפשר למצוא רק על יד פסי הרכבת. טיפוס על גבעת המורה לראות רקפות; פענוח שמות התיירים המשורבטים על הקירות של קבר הנביא בפסגה. ארוחת צהריים על סלע שטוח שממנו אפשר לראות את כל העמק ומעבר לו. עונת קלחי תירס כשהעגלות נוסעות הלוך אל השדות וחוזרות עמוסות. עונת הענבים ועונת המלונים.

היו שינויים משני צדי הוואדי. במושב נשלמה בניית בית הכנסת. מיכון חקלאי חדש נרכש. בכל פעם שדורון נעלם ליום שלם ידעתי שקומביין חדש או טרקטור חדש הגיעו מאמריקה. הילדים יושבים על קורת עץ, עיניים פקוחות לרווחה, כמו צפרדעים מהופנטות, בשעה שפורקים את החלקים והענק האדום (איכשהו, בדרך כלל הם אדומים) מורכב יחד. ואין אחד מהם שלא היה רוצה להיות מרכיב של טרקטור אדום כזה יותר מכל דבר אחר בעולם.

חדרים נוספו לבתים וזה או זה התקין אריחים אמיתיים בחדר האמבטיה. הילדים הפליטים שהיו בעיה כשהגיעו לפני למעלה משנה – ואיזו התרגשות הייתה כשכמה מהם מכרו את בגדיהם בעפולה וניסו לברוח לתל אביב – התאקלמו יפה ורובם מרגישים בבית עם המשפחות המאמצות. והכי טוב, היינו עדים לסלילתו של כביש חדש לאורך הכפר, ועכשיו העגלות יכולות לנווט בחופשיות בחורף והאיכרים מביאים את החלב למחלבה בלי שיצטרכו לנעול מגפיים. כשרק באנו, קנינו ירקות בחודשי החורף הגשומים אצל משפחת שליים שגרה בצד השני של המושב. נהנינו מהשיחות הקלות הקצרות כשבאנו לקנות את הירקות. הם היו כמעט היחידים שידעו להעריך את ההבדל בין ראש חסה לעלים סיביים. השליימים באו – או בעצם ברחו מהיטלר – מצ'כוסלובקיה שבה הוא היה עורך דין מצליח והיא גברת מגונדרת. הם היו בגיל העמידה כשהם באו לארץ עם שני ילדיהם והחליטו ללכת לנהלל ללמוד חקלאות. לאחר מכן, כשהתפנה כאן משק, הם קנו אותו ונעשו חברי מושב מרחביה. אני משערת ששליים מתייחס לחקלאות שלו ברצינות רבה יותר מאשר לעיסוקו הקודם במשפטים – לכל הפחות, הוא תמיד אומר שהוא אסיר תודה להיטלר שעקר אותו מהמשרד והראה לו את הדרך לשדות בשלב כזה בחיים שרוב האנשים לא יכולים לחלום על שינוי מקצוע. הוא מוצא זמן לקרוא כתבי-עת חקלאיים ולהשתתף בכנסים. היא עובדת לצדו – ממשיכה לנגן בצ'לו – ושומרת על גזרתה הדקה ועל תסרוקתה המוקפדת אחרי מילוי חובותיה ברפת. בתם התחתנה עם בן נהלל, ובנם מנהל את המשק שלהם. וזה רק סיפור קטן אחד על פליטים לשיפוטכם.

היו שינויים בצד השני של הוואדי. היינו נוכחים בחנוכת התיכון החדש, בריכת השחייה החדשה ובית התינוקות החדש. ראינו איך "פרוור" מגורים חדש ויפה צומח על הגבעה עד שאחרי שנה ורבע הוא אוכלס, עם מדשאות, ערוגות פרחים, שיחים פורחים ובריכה של חבצלות מים לזכר אחת מבנות המשק שמתה בזמן שירותה באי-טי-אס במצריים. ראינו איך בתי המגורים מתקרבים לעבר הכרמים והחברים מתלוננים על העדר "מרחב מחיה". ראינו אותם חוגגים בשמחה את הולדת התינוק המאה, את חתונת הבן הראשון, את הולדת הנכד הראשון, את בואם של צעירי עליית הנוער. בליל הניצחון (על גרמניה הנאצית), שיריהם וריקוד ההורה יכלו להישמע מעבר לוואדי – כמה גבוהות היו התקוות בלילה ההוא! ואז בא השחרור וחגיגות לכבוד החיילים החוזרים. ואז באה ההתפכחות והמתח בזמן החיפושים המבישים ב-1946.

ואז המצב החל להחמיר במחנות הריכוז באירופה – הפחד שסוכנות אונר"א תיסוג. מכתבי תחינה הגיעו ממשפחות: "עזרו לנו לצאת מכאן – אנחנו לא יכולים להמשיך עוד." לפעמים חבר קיבוץ היה בא ומבקש שאכתוב בשבילו מכתב באנגלית. למי? אולי לנציב העליון? האימא,

האחות, האחייני או האחיינית – בדרך כלל השריד האחרון מהמשפחה – יתקבלו בזרועות פתוחות בקיבוץ ויוכלו להתחיל חיים חדשים. וכך, כואבת את תקוותם הנאיבית, הייתי כותבת לנציב העליון או אל מי שלדעתם עשוי להבין את מצוקתם. התשובה הרשמית "אנחנו מצטערים" לא איחרה לבוא.

איכשהו, התקופה הנואשת האחרונה הזאת קשורה בזיכרוני לברווז. כשהכריזו על הניצחון, הלכתי לאחד האיכרים שגידל אותם כדי להכין סעודה חגיגית לכבוד כמה חוגגים. אחרי שיחה קלה על זמנים טובים יותר שיבואו עלינו והשגרה הרגילה של תפיסת העוף בעזרת וו ושקילתו, הבחנתי בדמעות זולגות על פניה של רבקה. "ניצחון! למי? אף יהודי לא נשאר בחיים מהמשפחה שלי או של בעלי. המשפחות של שנינו נמחקו לגמרי. את המשפחה שלי הכניסו לאסם והבעירו באש. הם היו יכולים לצאת משם אם היו נותנים להם לבוא לכאן. ואנחנו, חיכינו להם. ניצחון! הברווז שלך שוקל ארבעה קילו. אל תבשלי אותו יותר מדי ושיהיה לבריאות." ובכל זאת, רוב האנשים שבאים לכאן שואלים, "איך אתם יכולים לחיות רחוק כל כך מהעניינים?" ועל זה התשובה היחידה היא, "איזה עניינים?" כי כאן רואים את השמחה והעצב של תקופת הצמיחה הזאת.

כמה ירוק העמק הזה – כמה רגוע ושלו. ועם זאת מורגשת כאן הדינמיות של דבר צומח – צומח ביום ובלילה. זאת לא הצמיחה הקדחתנית של מקום כמו תל אביב או נתניה. ואף על פי כן, הרבה כל כך קרה מאז שעמדנו בפעם הראשונה על הגג להביט על הנוף. הינו נוכחים בהקמת ישובים חדשים ואחר כך ראינו אותם צומחים מאוהלים, לצריפים ולבתים. באר חדשה שנחפרה. בריכות חדשות לגידול קרפיונים. בית ספר חדש. עוד קבוצה של צעירים מסיימת את ההכשרה ויוצאת להקים ישוב בנגב. בקיבוץ גבע סיימו לבנות את חדר האוכל. בטירת צבי מתחילים לייצר נקניקים. בחפציבה מתחילים לעבוד במחצבת השיש. בבית אלפא משרטטים תוכנית למרכז תרבות. בגבת הכניסו מכונה חדשה לקציר קש. בעין השופט חוגגים את יום ההולדת העשרים בארבעה ביולי. יער אורד וינגייט נחנך בגלבו. לנארד ברנסטיין מנצח על התזמורת הפילהרמונית מול קהל של אלפים בעין חרוד. רועים מציגים כבשים מצטיינות בכפר ילדים. ציירי ופסלי קיבוצים משתתפים בסמינר באלונים. ישוב אחרי ישוב חוגג את יום השנה העשרים וחמש שלו. ובעודנו חוזרים במשאית מפסטיבל מחול, שמעתי ילד קטן אמר, "אתם חוגגים רק את החתונה הראשונה ביישוב שלכם? בושה! אצלנו חגגו את הנכד הראשון לפני שנים."

אלה השמחות הקטנות, הצמיחה, ההשתרשות, שמרכיבים את החיים ביישובי העמק. בשנה האחרונה, עם כל ועדות הבדיקה הבינלאומיות, שאלו אותי חקלאים שנתנו לי טרמפ בעגלות שלהם את השאלה הבלתי נמנעת: "שמעת משהו חדש? מה הולך לקרות?" אז אולי אנחנו "מחוץ לעניינים". מה שקורה בלייק סקסס – או אפילו מה שקורה בירושלים – נראה רחוק מאוד מהאיכר שיוצר הרבה ממה שהמדינאים מדברים עליו. השאלות האלה תמיד נוגעות ללב, "מה יהיה? אולי שמעת מה אומרים שם בעלי השפעה? מה העיתונות האמריקנית אומרת?" איכשהו, הם נראים כמו הורים חרדים הממתינים בשער בית החולים בזמן שהמנתחים עורכים התייעצות מעל מיטת ילדם.

אבל אולי הדוגמה הזאת אינה בחירה טובה. כי אחרי שאני יורדת מהעגלה ורואה אותם נוסעים לעבר השדות, אני מרגישה ששאלותיהם איבדו את טעמן. האם חשוב כל כך מה שאומרים "בעלי השפעה"? מה יכול להיות יותר "בעל השפעה" מהשדות האלה של הקיבוץ והמושב, משני צדי בית אליהו, מהעמק הירוק המשתרע למרחקים ומהדור החדש שיזרע ויקצור כאן, בני הקיבוץ והמושב גם יחד.

אנחנו מביטים על בניין האבן הישן שנוח בנה, אנחנו נזכרים בדבריו שאולי יסבירו את שמחתם של איכרי העמק – אפילו של מי שמתוחכמים מדי להביע את עצמם בפשטות שלו.

"אסור לכם להיות עצובים! כל מי שעצוב לא יראה את אליהו הנביא. אליהו יורד לראות כמה אדמה חרשנו בארצנו. כשנחרוש ונזרע את כל הארץ, אליהו יבוא עם המשיח. כל תלם מקצר את הדרך למשיח. לכן אנחנו חייבים לזרוע ולקצור באהבה ובשמחה."

אחרית דבר

מאז סיום כתיבת הדפים האלה, העמק נהפך לחלק ממדינת ישראל! הוא נמצא בלבה של הרפובליקה הצעירה. איזה גלים של פחד, צער, שמחות וניצחונות שטפו את העמק ואת שתי המרחביות בפרק זמן קצר! כאן, כמו בכל מקום אחר, האויב הובס כנגד כל הסיכויים. חלק מהעמק הזה, שתואר בסיפור שלי בזכות יפי נופו, נהפך למקום מאיים בזמן המלחמה, כי הוא היה חלק מה"משולש" של האויב ונכבש בידי חיילים עירקיים. ישובי העמק היו מטרה קלה לתותחים שהוצבו במוצבים על ההרים בזרעין, נצרת ובכפרים ערביים על הרי הגלבע.

אבל רעם התותחים גווע ופני העמק השתנו. הכפרים הערביים שהכריזו מההתחלה על כוונות שלום ולא התפתו להסתה, כמו שכנינו בכפר שונם והכפרים הערביים שנכנעו אחר כך, ממשיכים בחייהם כרגיל. נצרת, שהייתה הבירה המנדטורית של המחוז ואחר כך משלט של כוחות קאוקג'י, היא עכשיו עיר בישראל, עם אוכלוסייה ערבית שממשיכה בחייה, עם פקידי ממשלה, שוטרים, בית חרושת לסיגריות וטחנות קמח, בתי ספר וכנסיות. במקום הכפר זרעין, שכננו מעבר למסילת הברזל, הוקם קיבוץ יזרעאל כמו שנקרא המקום בתקופת מלכי ישראל. במקום הגרמנים אוהדי הנאצים שישבו בוולדהיים ובבית לחם הגלילית יש היום מתיישבים יהודים.

ואשר לבית אליהו, הוא המשיך במסורת שלו כנקודה מרכזית בהגנה. בלילות שבהם ציפו להתקפה, הנשים והילדים התאספו כאן, כמו שעשו אחרים בהתקוממות קודמות במשך השנים. הילדים הושכבו בשורות על הרצפה, וחשבו שזה כיף גדול לישון כולם ביחד בחדר הבטוח ביותר, בבגדים. מאות חיילים נכנסו ויצאו לחצר דמוית-המבצר וגרמו לנו להרגיש כאורחים יותר מאשר דיירים כאן. ובקושי היה אפשר לראות את החורשה מרוב האקי.

מבחינה כרונולוגית, האפילוג הזה מתחיל בשעות המוקדמות של אותו יום בנובמבר שבו שמענו ברדיו את השידור מלייק סאקס שתוכנית החלוקה התקבלה ומדינה יהודית תהפוך למציאות. בגלל אמונה טפלה לא הכנו דגל מבעוד מועד. נניח שיקרה משהו ברגע האחרון? אבל כשהחדשות הגיעו, הכנו בחיפזון דגל ממגבת לבנה ואריג כחול, הארנו את הגג עם המגן דויד הדהוי על הדלת של עליית הגג, ותלינו את הדגל.

עד מהרה התחילו השכנים לזרום אל הגג. חלקם יצאו מהמיטות ולבשו מעילים על הפיג'מה. בין אלה ששתו לחיי המדינה (שעדיין לא היה לה שם) היו כמה מראשוני המתיישבים בעמק. היו לחיצות ידיים, העלאת זיכרונות, ודמעות גיל זרמו בלי מעצור. ההורה נהפכה לדבקה ערבית פראית וקורות הגג רעדו תחת רקיעות הרגליים. אם הבית החזיק מעמד בלילה הזה, הוא יעמוד על תלו עוד חמישים שנה. הערנו את בננו משינה עמוקה כדי לספר לו שיש לו מדינה ושאלתו הייתה, "כשנקום בבוקר האנגלים יסתלקו?" עכשיו הוא ישב מכורבל בפינה, הביט בעיניים קרועות לרווחה וכרסם בוטנים.

מהגג יכולנו לשמוע את השירה והריקודים בקיבוץ מרחביה, ויכולנו לראות מזורות וזרקורים במרחק. דגלים התנופפו מעל מגדלי מים. ובבוקר למחרת, ישר מהחגיגות, האיכרים הלכו לעבוד בשדות. זה היה נובמבר, העונה הבוערת, עוד מעט יבואו הגשמים. מתחת לעייפותם הם הרגישו את חסר הריאליות של היום ההוא. השדות האלה שהם חורשים היו עכשיו שדות יהודיים במדינה יהודית.

החגיגות נפסקו בפתאומיות כעבור כמה ימים כשהערבים התחילו לרצוח יהודים בירושלים ובמקומות אחרים. העמק, כמו יתר המדינה, התחיל להיערך למלחמה, מלחמה שתתנהל בשתי חזיתות – הגנה על הבתים והאדמות, והמשכה ייצור מזון בכל מחיר אשר יהיה חיוני כל כך לערים ולצבא.

למן ההתחלה, המצב היה מדאיג ומפחיד. היינו קרובים לחזית העבר-ירדנית שהשלטון הבריטי הדריך שם במשך זמן מה את הצבאות הפולשים. היינו קרובים מספיק לראות את אורותיה של ג'נין, אחת מקודקודי ה"משולש", שהייתה מלאה עכשיו בכוחות זרים. אדמות זרעין שלפני כן יצרו את הקודקוד העליון של המשולש התחברו ואפילו חפפו את אדמותינו. נצרת, שממשלת המנדט בנתה בה תחנת משטרה מבוצרת, הגדולה ביותר בארץ, הייתה במרחק נסיעה של רבע שעה. בימים ההם, האיכות הלירית של העמק נעכרה כמדומה כשהרמת את עיניך אל הגבעות מסביב, ששרצו חיילי אויב, חמושים היטב, ואילו אנחנו נקראנו לעתים קרובות לחלוק את כלי הנשק המעטים שלנו עם מקומות כמו ירושלים, שכבר היו תחת אש.

במשך כמה חודשים העמק היה שקט. אפילו היו צעירים שהתמרדו, כי הם רק שמרו והמתינו, וברחו כדי לשרת בחזיתות יותר פעילות. טעמנו את הטעם הממשי הראשון של מלחמה כאשר אחד הבחורים ממרחביה, בן שמונה עשרה, נהרג בשמירה על צינור הנגב. לא היו שרידים להביא הביתה לקבורה. אז נאספנו בריבוע הקטן בין המחלבה לבית הכנסת, והחיילים עמדו דום ומתחת למגן דויד הודלק לפיד שבער עד תום. אבל בחודשים הבאים נפלו עוד מבני מרחביה. כמה מהם בקרב על כביש תל אביב-ירושלים. הקיבוץ סבל אבידות כבדות יותר וביניהן המטפלת צילה, שהוזכרה בהקדמה לסיפור, שנהרגה בהתקפה אווירית. כשנשמעו הסירנות היא התרוצצה ממקום למקום, כפי שהיה אפשר לצפות, כדי למצוא את ארבעה עשר הילדים שהיו תחת השגחתה. הם היו בריאים ושלמים במקלטים – היא נהרגה במקום.

המסך על הלחימה בעמק עלה עם ההתקפה על הקיבוץ הדתי טירת צבי בלילה גשום בפברואר. ההגנה האמיצה שלהם נגד כוחות חזקים מהם בהרבה נראתה כסימן טוב. העירקים הנמלטים השאירו מאחוריהם בבוץ את נעליהם החדשות כשחרטומיהם מצביעים בכיוון ההפוך מטירת צבי. סכינים וגרזנים שנשרו מכיסי המדים של החיילים היו זרועים על אדמות טירת צבי. העמק נשם לרווחה.

אבל זאת הייתה ההתחלה בלבד. הכפר השכן, זרעין היה עכשיו מלא עירקים שצלפו על הכביש הראשי של העמק. היו התקפות על בארות למרגלות גבעות נצרת וצליפות מתמידות מכפרי הגלבוע על בית אלפא ומחצבת עין חרוד.

בתחילת אפריל הגיע השיא עם ההפגזה הכבדה על משמר העמק. במשך כמה ימים ולילות התאספנו על הגג שלנו להקשיב לתותח הראשון בעמק הזה. איך הם יחזיקו מעמד במשמר העמק? לא רק שהם החזיקו מעמד, אלא זה היה הסימן להתחלת המתקפה שלנו. הפעולה נגד הכפרים שעודדו את ההתקפה על משמר העמק הייתה מהירה ויעילה. המנוסה המבוהלת של הערבים התחילה. כשנכנסו כוחותינו לכפר העתיק עין דור, התושבים ברחו. עכשיו יש קיבוץ חדש, במרחק כמה קילומטרים משם, הנושא את השם עין דור ומאוכלס בקבוצה של מתיישבים אמריקאים והונגרים צעירים.

החודשים בין הפגזת משמר העמק וכניסת חיילינו לנצרת ביום שבת לווהט ביולי נראים כמו תקופה ארוכה במבט לאחור. בניית הביצורים נדמתה כאין-סופית, כי היה עליהם להיות דרוכים כשהאויב התקדם מתותח לטנקים ולמטוסים. רוב הגברים הכשירים ורבות מהנשים היו בצבא או עסוקים בביצורים. במושבים שיתופיים כמו מרחביה, רבים מהמשקים הוחזקו בידי הזקנים והילדים. כל ישוב היה מחנה חמוש, ובלילה דמה העמק לפקעת סבוכה של אלומות אור מזרקורים יהודיים וערביים. ואף על פי כן, במאי וביוני, היבול נאסף, אפילו מהשדות הרחוקים והמסוכנים

ביותר. תוצרת הפירות, הירקות, החלב, הקרפיונים ואפילו הפרחים נמשכה כסדרה ובכל בוקר יצאו משאיות לחיפה ולפעמים חזרו בלילה כשהן מנוקבות בקליעים.

הניצחונות בשדה הקרב אמנם היו יותר דרמטיים, אבל גם את הניצחונות בשדות החיטה יהיו זכורים בלבנו לאחר שראינו את העובדים יוצאים עם שחר בלויית שומרים חמושים וחיכינו לשובם עם רדת הדמדומים עם שקיהם המלאים.

ובינתיים, הנערים שלנו – ורבים מהם היו בני קיבוץ ומושב בשנות העשרה לחייהם – טיהרו את העמק הזה שבו נולדו ובו התעתדו לחיות בשלום מאחורוני חיילי האויב. מגידו ההיסטורית ולג'ון נפלו. ובבוקר צח אחד, הכפרים הגרמניים ולדהיים (היום, אלוני אבא) ובית לחם הגלילית נכבשו.

מהגג שלנו ראינו ושמענו את ההסתערויות שגרמו למנוסת תושבי הכפרים בהרי הגלבוע. הצבא שלנו הלם בשערי ג'נין וחזר עם דיווח שהחיטה הלא קצורה מסביב לעיר הפורייה הזאת הייתה גבוהה מקומת אדם. היו אבידות ופצועים רבים בתקופה הזאת. בית החלים בעמק היה מלא עד אפס מקום, ואנשים שוכנו גם בחדרי מלון בעפולה.

האגוז הקשה ביותר לפיצוח היה השכן הטוב שלנו, זרעין, שהשקיף עלינו באיום והיה יכול לצלוף לתוך החצרות האחוריות שלנו. ההסתערות הראשונה נגדו נכשלה וחיילינו נסוגו עם אבדות כבדות אחרי שכבר כבשו את בניין בית הספר. זה היה יום שחור לעמק ולמרחביה בפרט. אבל כעבור זמן קצר ראינו את המרגמות שלנו יורות חיצונית אש אל המאחז העיקש ועקבנו אחריהן כל הלילה. עם עלות השחר נשמנו לרוחה. זרעין הייתה בידינו.

עכשיו הפננו את פנינו שמאלה, אל חיילי קאוקג'י שהיו מחופרים בנצרת ובכפרים המקיפים אותה, שחלקם מילאו תפקיד בולט בהיסטוריה היהודית העתיקה, כמו ציפורי וכפר כנא. בלב כבד צפינו בעצי יער בלפור בגניגר עולים בלהבות. חייבים לעשות משהו. אבל מי ששלט על המוצבים בנצרת שלט על חלק גדול מהעמק, דבר ששלטון המנדט הבין היטב. מהגובה הרב הזה קאוקג'י בודאי יוכל להחזיק מעמד. אבל לא. בשישי בלילה הקשבנו בדריכות ל"זיקוקים" במרחק כמה קילומטרים ובשבת בבוקר חגגנו את העובדה שחיילינו מצאו צלחות חומוס אכול-למחצה שהשאירו אחריהם גיבורי קאוקג'י.

הצבא מיהר להתקדם לשם ולכבוש את יתר הכפרים ההרריים מסביב לנצרת. למען האמת, הם גילו שהעטים שלהם שימושיים יותר מהסטנים. אחרי נפילת נצרת, רוב הכפרים יצאו עם דגלים לבנים והצעות להפסקת אש. בינתיים התארגנה מיליציה זמנית בין איכרי העמק כדי לכבוש את נצרת במקום הצבא. בשעת בוקר מוקדמת ביום ראשון נכנס אוטובוס למרחביה לקחת את הגברים היותר מבוגרים לנצרת לתפקידי שיטור.

וכך הגיע חלק מהדרמה הזאת אל סופו. זה היה סופה של כמעט חצי מאה שנה של חלוציות במרחביה. ותחילתו של העמק הזה במדינת ישראל.